

TİB Tüm İktisatçılar Birliği
yayınları no:6

**ÇOKULUSLU
TEKELLER
VE
ULUSLARARASI
TEKELCİ
SERMAYE**

Yıldırım Koç

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ YAYINLARI
No: 6

ÇOKULUSLU TEKELLER VE ULUSLARARASI TEKELCİ SERMAYE

Birinci Baskı

YILDIRIM KOÇ

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ YAYINLARI
Necatibey Cad. 47/9
Ankara
18 18 72

Kapak Düzeni: Firuzan Ermen

İÇİNDEKİLER

I. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GELİŞMELER VE ULUSLARARASI TEKELCİ SERMAYE	7
II. GENEL OLARAK TEKELLER VE ÇOKULUS- LU TEKELLERİN OLUŞUMU	18
(A) Genel olarak tekelci sermaye	19
(B) Çokuluslu tekeller	30
III. ÇOKULUSLU TEKELLER VE AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN «SANAYİLEŞMESİ»	36
(A) Emperyalizmin geri-biraktııcı etkisi	36
(B) Azgelişmiş ülkelerin «sanayileşmesi»	49
SONUÇ	59
EK: TEKEL KÂRININ KAYNAĞI	61
NOTLAR	75

I. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GELİŞMELER VE ULUSLARARASI TEKELCİ SERMAYE

Amerika Birleşik Devletleri İkinci Dünya Savaşı'ndan kapitalist blokun en güçlü üyesi olarak çıktı. İkinci Yeniden Bölüşüm Savaşı'nda yenilen emperyalist ülkeler az gelişmiş ülkelerdeki pazar olanakları ve hammadde kaynakları üzerinde bir hak iddia edebilecek durumda değillerdi. Fransa ve İngiltere ise ülkelerinde gelişen sosyalist akıma karşı Amerikan yardımına gerek duyuyorlardı. «Sosyalizm denizinde bir ada» olarak kalmaktan çekinen Amerika, Avrupa'daki emperyalistleri kendi himayesine almak zorundaydı.

Diğer taraftan Doğu Avrupa ülkelerinin sosyalist bloka katılmaları karşısında sosyalist blok güçlendi ve kapitalizm için daha büyük bir tehlike

7

oluşturmaya başladı. Bunu kavrayan emperyalist ülkeler «soğuk savaşı» başlatarak kendi ülkelerindeki tüm devrimci ve ilericilere karşı cadı kazanları kaynatmaya başladılar.

Güntümüzde gerek emperyalist ülkelerin kendi aralarındaki, gerek sosyalist ülkeler ve geri bırakılmış ülkelerle olan ilişkilerini belirleyen temel yapı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki 25 yıl süresince emperyalist ülkeler blokuna Amerika Birleşik Devletleri'nin hakimiyetidir.

1957 - 58 yıllarına kadar Avrupa ülkeleri ile Japonya'nın ekonomileri büyük ölçüde Amerikan yardımı ve Amerikan askeri mal satın almalarıyla güçlendi. Fakat güçlenen bu ekonomiler emperyalist ülkeler bloku içinde yeni düzenlemeleri gerekli kıldı. Bu mekanizmayı basitçe şu şekilde açıklayabiliriz.

Herhangi politik bir anlaşma belli bir güç dengesini yansıtır. Bu güç dengesi bozulursa anlaşmanın değiştirilmesi için nesnel şartlar yerinde demektir. Çeşitli emperyalist ülkelerde üslenmiş kapitalistler arasında da pazarların, hammadde kaynaklarının ve yatırım alanlarının bölüşülmesi için belli anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmaların en açık şekli sömürgelerin bölüşülmesidir. Her savaşın sonra ortaya çıkan yeni güç dengesine göre sömürgeler (pazar, hammadde kaynağı ve yatırım

alanı olarak) el değiştirir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da bu ortaya çıkmıştır. Bunun temelindeki neden bu güç dengesinde tarafların ekonomilerinin değişik hızlarda büyümesi, yani ekonomik güç dengesinin süratle değişmesidir. Buna göre güçlenen ülke daha fazla hak talep edecek, görel olarak zayıflayan ülke ise eskiden elde ettiklerini kaybetmemek için çabalayacaktır. Bugün de emperyalist blok kendi içinde çeşitli çatışmalara sahne olmaktadır. Güntemde yeni bir yeniden-bölüşüm savaşı var mıdır? Çeşitli emperyalist ülke blokları arasındaki çelişkiler ne düzeydedir ve az gelişmiş ülkeler açısından bu durumun anlamı nedir? Bu soruların cevabı güntümüz emperyalist ülkeler blokundaki yeni gelişmelerin ele alınmasında yatmaktadır.

Güntümüzde emperyalist bloku 1957 - 58 buharını öncesinden veya daha genel anlamda İkinci Dünya Savaşı öncesinden ayıran temel gelişmeler nelerdir?

Birkaç aktarmayla başlayalım:

«Ticari açıdan, insanlar arasındaki ulusal sınırların sun'i olduğunu anlamamanın zamanı gelmiştir... Sizin mallarınızı alabiliyor ve satabiliyorsa, bir insanın hangi bayrak altında yaşadığı o kadar önemli midir?»⁽¹⁾

8

9

«Eğer bir ülkenin oldukça düzenli bir hükümeti varsa, bu ülkenin bebek mamalarını, arabalarını, elektronik beyinlerini, gazetelerini, jiletlerini, marjinalarını üreten şirketlerin gerçekte kime ait olması herhangi birşey farketir mi? Eğer ulusal gurur ve stratejik konuları göz önüne almaz ve araştırma politikalarıyla mali stratejilerin ulusa zarar vermediğini varsayarak, Amerikalıların veya İngilizlerin veya Japonların başka bir ekonominin tümüne çokuluslu şirketler aracılığıyla sahip olması herhangi birşeyi değiştirir mi? Pratikte hiçbirşey farketmez; aynı bir Kaliforniyalı arabalarının Detroit'de üretilmesinin hiçbirşeyi değiştirmemesi gibi.» (2)

«Ulus esasına dayalı devlet düşüncesinin yeri ekonomik örgütler olacaktır. Geleneksel ticaret öneminin çoğunu yitirecek ve değiştirilecek ve yerini çokuluslu şirketler arasındaki ticarete bırakacaktır.» (3)

Bu üç aktarma da gelişmiş kapitalist ülkelerin ideolojisini savunan yazarlardan: ikisi Amerikalı, biri İtalyan.

Mobil Oil şirketinin servis istasyonlarını yurdun hemen her köşesinde görebilirsiniz. Türkiye'deki şirket çokuluslu bir tekel olan Mobil'in dünyanın dört bir yanındaki 90 şirketinden biridir. Lâtin Amerika'da 12, Avrupa ve Türkiye'de 26, Orta Do-

10

tarafında 279 fabrikası vardır; Shell'in 100'den fazla ülkede sahip olduğu şirketlerin sayısı 500'tün üstündedir; Siemens'in 166 ülkede kendi denetimi altında ortaklığı vardır; yurdumuzda İş Bankası ile ortak sana ve vita yağlarını üreten Unilever 500'den fazla fabrikaya sahiptir; Volkswagen arabalarını üreten şirketin ise 13 000'den fazla servis istasyonu vardır(6).

Karşımızdaki bu tablo İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemden tamamiyle farklıdır. Rakamlara boğulmaktan korkmamıza rağmen bu olguyu daha iyi kavramak ve gelişmiş kapitalist ülkeler açısından önemini anlamak için birkaç rakam daha vermek zorunlu. 1967 yılında Amerika'nın toplam ihracatı 24 milyar dolar. Buna karşın merkezi Amerika'da bulunan çokuluslu tekellerin A.B.D. dışındaki satışları 53.2 milyar dolar.(7) Amerikan ekonomisine, politikasına, kültürüne bu tekeller egemen olduğuna göre, bunların çıkarlarını dünyanın dört bir tarafında korumak üzere tüm Amerika seferber olacaktır. Şili'de Allende yönetiminin başına gelen bunun en iyi örneğidir.

Amerikalıların yaptıkları bir araştırmaya göre, merkezi A.B.D.'nde bulunan imalat sanayiindeki 187 çokuluslu tekelin ve 9 petrol şirketinin yabancı ülkelerde 1913 yılındaki ortaklıklarının sayısı 199 idi. Bu rakam 1937 yılında 1068'e, 1967 yılın-

12

da 9, Uzak Doğu ve Avustralya'da 20 ve Afrika'da 23 şirkete sahip olan tekelin başkanı R. Warner 1970 yılında şöyle diyordu:

«Mobil Oil şirketinin yöneticileri, Mobil Oil'i yabancı ülkelerde yatırımları olan bir Amerikan şirketi olarak düşünmemektedirler. Aksine, Mobil Oil, bütün uluslar topluluğuna karşı sorumlulukları olan bir dünya şirkettir, dünya vatandaşıdır.» (4)

Yani genel olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan ve özel olarak da 1957 - 58 buhranından sonra emperyalist blok çokuluslu şirketler denilen bir olgunun ağırlığıyla karşı karşıyadır. Tekeller o kadar büyümüşlerdir ki artık dünyanın hemen hemen bütün ülkelerinde faaliyette bulunmaktadır.

Birkaç tanıdık örnek verelim: 1973 yılında Mobil Oil'in kazancında yabancı ülkelerdeki faaliyetlerin payı % 66, Uniroyal'da % 57, Pfizer'de % 60, IBM'de % 54'tür.(5) Türkiye'de Sifaş Sentetik İplik Fab. A.Ş. ve Sümerbank - BASF kuruluşlarında önemli hissesi olan BASF şirketinin tüm dünyada 279 şirketi vardır. A.E.G. şirketinin ürünleri 100'den fazla ülkede pazarlanmaktadır; Mercedes arabalarını üreten Daimler-Benz şirketi 169'dan fazla ülkede faaliyettedir; The Coca Cola Export Corporation'a bağlı şirketlerin ürettiği meşrubatları 135 ülkede bulabilirsiniz; Nestle'nin dünyanın dört bir

11

da ise beş katı olan 5088'e fırladı (8). Çokulusluluk olgusunun 1970'lerde daha da hızlandığını düşünürseniz, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki tekellerin içinde bulunduğu yeni dönemi kavrayabilirsiniz. Bu şekilde bir taraftan çeşitli ülkelere kaynaklanan emperyalistler birbirlerine daha sıkı bağlarla bağlanırken, diğer taraftan az gelişmiş ülkelere olan ilişkiler daha güçlenmektedir. Bu doğrultuda bağlantılı bir gelişme de uluslararası iş bölümünün ve bunun yansıması olarak emperyalist ülkeler arasındaki ticaret hacminin çok büyümesidir.

Emperyalist ülkelerin diğer emperyalist ülkelere ihracatı 1955 yılında 42.2 milyar dolar iken 1970 yılında bu rakam 172.5 milyar dolara çıkmıştır (9). Bu gelişim emperyalist ülkelerin birbirlerine olan bağımlılıklarının bir yansımasıdır. Bu karşılıklı bağımlılık ise bir taraftan çokulusluluk olgusunun, diğer taraftan ileri düzeyde bir işbölümünün sonucudur.

Çokuluslu tekeller bir taraftan çeşitli emperyalist ülkelere kaynaklanan sermayedarlar arasında bir bütünleşme sağlarken, diğer taraftan emperyalist ülkelerdeki tekelleri burjuvazi ile az gelişmiş ülkelerde oluşturulan yerli tekelleri burjuvazinin bütünleşmesini sağlamaktadır. Birincisine en iyi örnek 235 Amerikan, Avrupa ve Japon tekelinin ortak olarak kurdukları ve Lâtin

13

Amerika ülkelerine yatırım yapan ADELA yatırım şirkettir. Bankacılık alanındaki ortak yatırımlara Fransız, Amerikan ve Japon bankalarının Lübnan'da 1974 yılında ortaklaşa kurdukları Arap Finansman şirketi ile Fransız, İngiliz ve Japon şirketlerinin yine Lübnan'da kurdukları yatırım ve Finansman şirketi örnek olarak verilebilir. (Kaynak: The Arab Economist, Aralık 1973 ve Ocak 1974 sayıları.)

Emperyalist çokuluslu tekellerle kendi denetimleri altında geliştirdikleri yerli tekelleri burjuvazinin ortak yatırımlarına ise Türkiye'den çok sayıda örnek vermek mümkündür. Türkiye'nin en büyük 100 sanayi şirketinden olan Tofaş Türk Otomobil Fbr. A.Ş., Otosan Otomobil San. T.A.Ş., B.M.C. San. ve Tic. A.Ş., Türk Traktör ve Ziraat Makinaları A.Ş., Uniroyal Endüstri T.A.Ş., Türk Pirelli Lastikleri T.A.Ş., Turyağ T.A.Ş., Koruma - Tarım İlaçları A.Ş. gibi kuruluşların sermaye, üretim teknolojisi ve girdi yapıları bu bütünleşmenin somut kanıtlarıdır. (Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tüm İktisatçılar Birliği Aylık Bülteni, Kasım 1974, «Tekelci Sermayeye İçiş».)

Buna göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra emperyalist ülkeler arasındaki bağlar güçlenmiştir. Merkezleri çeşitli ülkelere bulunan çokuluslu tekeller arasında hammaddelerin, pazarların ve yatırımların bölüşülmesi konusunda bir çelişki vardır, fakat bu çelişki askeri plâna yansımaya-
caktır, çünkü böyle bir durumda kaybedilecek çok şey vardır: yeniden bir dünya savaşı (emperyalist ülkeler arasında bir yeniden - bölüşüm savaşı) halinde çokuluslu tekeller büyük zarar görecektir, ileri düzeyde bir işbölümüne dayanan ekonomiler işleyemez duruma düşecek ve geri bırakılmış ülkelerle sosyalist ülkelere karşı ortak bir politika güdülememesi nedeniyle bu ülkelerdeki gelişmelerden büyük zarara uğranılacaktır. Sermaye birikiminin vardığı yeni aşamada ortaya çıkan çokuluslu tekeller ve emperyalist ülkelerin üst düzeyde birbirlerine bağımlılığı olgularının sonucu şudur: Emperyalist ülkeler geri bırakılmış ülkelere karşı ortak bir politika izleyecekler ve bu ülkelerin kapitalist bloktan kopmalarına karşı her türlü tedbiri alacaklardır. Yani geri bırakılmış ülkeler açısından günümüzde uluslararası bir tekelleri sermaye oluşmuştur.

Ekonomik plânda bu bütünleşmeyi destekleyen diğer gelişmeler de vardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemin kendi özgü bir özelliği *resmî ve sürekli* nitelikteki örgütlenmeleridir. Bu örgütler hem ekonomik, hem de askeri alandadır ve daima politik gelişmelere göre tavır almaktadır. Bunların en önemlileri Dünya Bankası ile Ulusla-

14

15

arası Para Fonu'dur. Her iki kuruluşta da üye ülkeler ekonomik güçleriyle orantılı bir oy oranına sahiptirler. Gelişmiş kapitalist ülkelerin hakimiyeti altındaki bu iki kuruluşun birincisi uzun dönemli «kalkınma» kredilerini, ikincisi ise kısa dönemli fon akımlarını düzenler ve kendisine bu açılardan bağımlı olan geri bırakılmış ülkelerin istenilen politikaları izlemesi sağlar. Askeri alanda ise NATO, SEATO gibi kuruluşlar emperyalist ülkelerin geri bırakılmış ülkelere karşı sosyalist ülkelere karşı kullandıkları ortak vurucu güçtür.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Amerika Birleşik Devletleri emperyalist ülkeler blokunun tartışılmaz lideriydi. Amerikan doları uluslararası rezerv parasıydı, Marshall yardımı gerek Avrupa, gerek geri bırakılmış ülkelere uzun vadeli kredi sağlıyordu, Amerikan askerleri Avrupa kapitalistlerini sosyalist ülkelere ve Avrupa işçi sınıflarından koruyorlardı. Buna bağlı olarak da tüm emperyalist ülkelerin resmî örgütü olan bu kuruluşlarda A.B.D. egemen durumda idi. Fakat zaman içinde ekonomik yasalar tekrar işledi, Kapitalizmin eşit olmayan gelişme kanunu sonucu emperyalist ülkeler arasındaki güç dengesi değişti, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Japonya birer rakip olarak karşısına çıktı. Ama bu yeni durumda bir değişiklik söz konusuydu, Kapitalist blok geçmişte benzeri

görülmeyen bir bütünleşme düzeyindeydi, aralarındaki ekonomik plândaki çelişkilerin askeri plâna yansımalarının ölçülemez kadar büyük zararları vardı. Hem az gelişmiş ülkeleri elden kaçırmamanın alemi var mıydı? Buna bağlı olarak güç dengesindeki bu değişiklikler kendilerini uluslararası kuruluşlarda yansıttılar. 1971 yılı Ağustos ayında doların altına çevrilebilirliğinin kaldırılmasıyla gelişmiş kapitalist ülkeler blokunda A.B.D. hegemonyasının sona erdiği, gelişmiş kapitalist ülkelerin hak ve sorumlulukları ağabey - kardeş ilişkisi içinde değil de kardeş kardeş paylaşacakları bir dönemin başladığı ve gittikçe hızlanan bir şekilde A.B.D.'nin teknolojik liderliği altında bir uluslararası tekelleri sermayenin oluştuğu açığa çıktı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan önce gelişmiş kapitalist ülkeler ayrı ayrı birer ağaçtı (Alman emperyalizmi, A.B.D. emp., v.b.). Günümüzde ise artık kocaman bir tek ağaç (uluslararası tekelleri sermaye) ve bunun üç tane kolu var (A.B.D. — A.E.T. — Jap.). Bu kollardan ikisi (A.E.T. — Jap.) 1960'lara kadar zayıftı, 1970'lerde çok daha güçlü olarak karşımızda. Bu şekilde ortaya çıkan uluslararası tekelleri sermaye ise az gelişmiş ülkeleri çok daha bilinçli ve örgütlü olarak sömürmektedir (*)

(*) Burada «ultraemperyalizm» veya «süperemperyalizm»

16

17

II. GENEL OLARAK TEKELLER VE ÇOKULUSLU TEKELLERİN OLUŞUMU

Çokulusluluk tekeli kapitalizmin gelişiminde sermayenin uluslararasılaşması (kozmpolitleşmesi) doğrultusunda yeni bir aşamanın temel direklerinden biridir. Bu nedenle çokuluslu tekeller de genel olarak kapitalist tekellerin temel özelliklerini ve sorunlarını içerir ve özünde bu özellik ve sorunların ürünüdür. Fakat çokulusluluk tekeli kapitalizmin sorunlarına bir çözüm getirir mi? Hayır,

yaklaşımına, yani emperyalistler arasındaki çelişkilere son bulduğu görüşüne keskin karşı çıkılmaktadır. Günümüzde emperyalist tekeller arasındaki çelişkiler geçmişe oranla daha keskinleşmiştir, fakat anti-emperyalist cephenin güçlenmesi karşısında bu çelişkilerin ikinci plâna itilmesi söz konusudur. Diğer taraftan artık tekellerin çıkarlarını belli emperyalist ülkelerin çıkarlarıyla özdeşleştirmek hatalıdır. Tekelci sermaye ülke sınırlarını çoktan aşmıştır. Bu nedenle emperyalist tekeller arasında keskinleşen çelişkiler çeşitli emperyalist tekelin hâkim olduğu emperyalist ülkeler arasındaki ilişkilere derhal ve aynen yansımaz. Emperyalist tekellerin aralarındaki çelişkilerin keskinleşmesi, tekellerin boyutlarının ülke sınırlarını aşması ve sermayenin uluslararasılaşması (kozmpolitleşmesi) olgusunun öne çıkması nedeniyle, emperyalist ülke hükümetleri anti-emperyalist güçlere karşı gittikçe artan bir şekilde uluslararası tekeli sermayenin sözcükleri durumuna gelmektedir.

18

egemenliğidir. Bir süreç içinde küçük sermaye sahiplerinin büyük bir kısmı ya tasfiye olmuş, ya tekelleşmiş büyük sermaye birimlerinin denetimi altına girmiştir. Bu nedenle genel olarak tekellerin sorunu kapitalizmin sorunu haline gelmiştir.

Sermayenin yoğunlaşma (kârların sermayeye dönüştürülmesi) ve merkezileşme (mevcut daha küçük sermaye birimlerinin bir araya getirilmesi) yoluyla büyük birimler halinde az sayıda tekeli kapitalistin elinde toplanmasının sermayenin kârlılığı üstünde olumlu etkisi olmuştur. Şimdi bu noktayı irdeleyelim.

En kaba yaklaşımla kârı belirleyen iki temel öğe vardır: maliyetler ve satış fiyatı. Kârı artırmak isteyen kapitalist ya maliyetlerini düşürmek, ya da satış fiyatını artırmak zorundadır. Rekabetçi kapitalist dönem dediğimiz 1870'lere kadar Avrupa'da tekeller genel kural değil, istisnai durumdu. Maliyetlerini düşürme ve satış fiyatlarını artırma genellikle kendi denetimleri altında değildi (*). Halbuki tekeli kapitalist gerek üretim girdilerinin sa-

(*) Maliyetleri düşürmenin yolu girdilerin fiyatlarını indirmek olmayınca, tek yol üretim teknolojisinin geliştirilmesi oluyor. Rekabetçi kapitalist dönemde kapitalistlerin üretici güçlerin gelişim düzeyinde büyük atılımlar gerçekleştirebilmelerinin (Endüstri Devrimi) nedeni maliyetlerin düşürülmesi doğrultusunda ki dürtüdüdür.

20

tam aksine olarak bu sorunların boyutlarının büyümesine yol açar. Tekelci kapitalizmin, emperyalizmin genel bir bunalım içinde olmasının nedeni budur. Yaşayabilmek için bazı sorunlarına çözüm getirmek zorundadır, fakat bunu yaptığı takdirde sorunlar bir sonraki dönemde karşısına daha büyük boyutlarla çıkmaktadır.

Şimdi genel olarak tekeli kapitalizmin ve özel olarak da çokuluslu tekellerin temel sorununa ve bunun ortaya çıkarttığı yeni gelişmelere bakalım.

(A) Genel olarak tekeli sermaye

Kapitalizmin genel sorunu kârdır. Sermayenin varlığının nedeni ve yaşayabilme yolu kârlı yatırımlarına yöneltilmesidir. Buna göre kapitalizmin sağlıklı olarak gelişebilmesinin yolu mevcut sermayenin kâr getiren bir şekilde kullanılabilmesi ve elde edilen kârların yeniden kârlı bir şekilde yatırılabilmesi alanların bulunabilmesidir. Emperyalizm dönemine geçilmesiyle birlikte bu iki şart birbirleriyle gelişmiş ve tekeli kapitalist dönem kapitalizmin genel bunalım dönemi olarak simgelenmiştir. Tekeli kapitalist dönemi bir genel bunalım dönemi yapan nedir?

Tekeli kapitalist (emperyalist) dönemin belirleyici özelliği üretim ve dağıtım alanında tekellerin

19

tın alınması, gerek ürünlerinin piyasada satılmasında kârı artırıcı doğrultuda faaliyet yürütebilir.

Rekabetçi kapitalist dönemde tek tek kapitalistlerin kârlarının kaynağı artık değerdir. Bu artık değere ya kendileri el koyarlar, ya da başka kapitalistlerin el koyduğu artık - değer fiyat mekanizması aracılığıyla kendilerine aktarılır.(**)

(**) Marx'ın artık-değer çözümlemeleri yüksek bir soyutlama düzeyindedir. Kapital'in Birinci Cildinin temel varsayımlarından biri sermayenin organik bileşiminin bütün sektörlerde eşit olduğudur. Bunun kuramsal sonucu ise işgücünün sömürü oranının eşit olmasının aynı zamanda kârlılık oranının eşit olması anlamına gelmektedir (işgücünün sömürü oranı: artık değer ÷ değişken sermaye; sermayenin kârlılık oranı: artık değer ÷ değişken + sabit sermaye). Bu temel tanımlardan çıkan bir ortak nokta da Marksist literatürde kârlılık oranı hesaplanırken ortaya çıkıyor. Temel ekonomi politik kitaplarında kâr daima artık - değere eşit gösterilmiştir. Bu varsayım ise Marx'tan kaynaklanmakta ve Marx'ın yaşadığı rekabetçi kapitalist dönem ilişkilerini temel almaktadır. Bu varsayımların değer kuramına yansımaları ise malların değerlerine (içerdikleri toplumsal emek miktarına) eşit fiyatlarla satılması olmuştur. Kapital'in Üçüncü Cildinde ise Marx sermayenin organik bileşiminin çeşitli sektörler arasında aynı olduğu varsayımını kaldırmıştır. Bunun değer kuramına yansımaları ise bazı sektörlerde yaratılan artık-değerin fiyat mekanizması aracılığıyla başka sektörlere aktarılması olmuştur (transfomasyon yani malların değerlerinin fiyatlara dönü-

21

Tekelci kapitalist dönemde ise tekelinin kârının kaynağı sadece işçi sınıfının yarattığı ve kapitalistlerin üretim sürecinde el koyduğu artık-değer değildir. Tekelci kapitalist bir taraftan işçi sınıfının yarattığı artık-değere el koyar, diğer taraftan tekel niteliğinden kaynaklanan «tekel kârı» aracılığıyla kendi ülkesindeki diğer sınıf ve tabakaları ve bundan daha önemli olarak da az gelişmiş ülkelerin emekçi halklarını sömürür. (Daha ayrıntılı çözümleme için bkz. Ek, «Tekel Kârının Kaynağı.»)

şümü sorunu). Fakat tüm ekonomi ele alındığında kapitalistlerin kârının kaynağının yine sadece artık -değer olduğu yolundaki temel varsayım devam etmektedir. Kapitalistlerin bazılarının malları değerlerinin altında fiyatlarla (sermayelerinin organik bileşimleri görel olarak düşük olduğundan), bazılarının malları değerlerinin üstünde fiyatlarla (sermayelerinin organik bileşimi görel olarak yüksek olduğundan) satılır. Yani sermayenin organik bileşiminin görel olarak düşük olduğu sektörlerdeki kapitalistlerin el koydukları artık -değerin bir kısmı, değerlerin fiyatlara dönüşmesi mekanizması içinde sermayenin organik bileşiminin görel olarak daha yüksek olduğu sektörlerdeki kapitalistlere aktarılır. YANİ KAPITAL'İN TEMEL VARSAYIMI, HER İKİ DURUMDA DA BİR SINIF OLARAK KAPİTALİSTLERİN KÂRININ TEK KAYNAĞININ İŞÇİ SINIFININ YARATTIĞI VE KAPİTALİSTLERİN EL KOYDUĞU ARTIK -DEĞER OLDUĞUDUR. BU İSE REKABETÇİ KAPİTALİST DÖNEMİN İLİŞKİ VE ÇELİŞKİLERİNİ BELİRLER.

22

artış gözüktür. Diğer taraftan tekel kârı elde etmek için üretimi kısımları şu sonuçları doğurur:

a) Tekelleşme ile kârlar artmıştır. Kapitalist işleyişin sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi için bu kârların sermayeye dönüştürülmesi ve hiç olmazsa aynı oranda kârlılığın olduğu alanlara yatırılması gereklidir.

b) Tekel kârının sürdürülmesi ise belli bir malın üretiminin (sabit bir pazar halinde) kısıtlı tutulmasını gerektirmektedir. Bu da yatırım alanını daraltmaktadır.

Bu sonuçlar tekelci kapitalizmin genel sorunlarıdır. Bunların çözümünü ise tekelci kapitalizmin yayılmacı, emperyalist niteliğini ortaya çıkarmıştır. Tekelci kapitalist için ortaya çıkan sorunlar şu şekilde özetlenebilir:

a) Sermayeye dönüştürülen kârlar için geçerli kârlılık oranında yatırım alanı bulmak.

b) Artan üretimin gerekli kıldığı hammadde-leri ucuz olarak sağlamak.

c) Üretilen malları tekel fiyatlarıyla satabilmek.

Bu gereksinmelerin politika ve ekonomi alanına yansımaları ise rekabetçi kapitalist dönemde ikinci plâna itilen sömürgelerin yeniden ön plâna geçmesi, sömürgelerin çok sistemli ve düzenli bir

24

Tekelciliğin temel niteliği piyasaya hâkim olmak, piyasada kendi ürünlerinin satış fiyatını belirleyebilmektir. Rekabetçi kapitalist dönemdeki kapitalist bunu yapamazdı, çünkü binlerce küçük ve orta büyüklükte kapitalist vardı. Bunların bir araya gelip piyasada güdecekleri politikayı belirlemeleri olanak dışıydı. Fakat tekelci kapitalist dönemde egemen olan tekeller piyasada malların fiyatlarını, piyasaya ne kadar mal sürüleceğini belirler. Böylece malların değerlerinin üstünde fiyatlarla, tekel fiyatlarıyla satabilir. O zaman da kârının kaynağı ikilidir: bir taraftan malların değerlerine eşit fiyatlarda satılması halinde elde edeceği artık-değer, diğer taraftan mallarının değerlerinin üstünde fiyatlarla satılması sonucu elde edeceği tekel kârı. Artık-değer ve tekel kârını nicelik olarak belirlemek hemen hemen olanak dışıdır, şimdiye kadar böyle bir çaba gösterilmemiştir. Fakat bu iki kaynağın varlığı ve tekel kârının öneminin tekelleşme düzeyinin yükselmesine paralel olarak arttığı konusunda şüphe yoktur.

Piyasaya tekellerin egemen olmasıyla birlikte tekelci kapitalistlerin maliyetleri düşer (üretimde kullandıkları hammadde, işgücü ve diğer girdileri daha ucuz satın alabilirler) ve satış fiyatları artar (üretimi kısarak fiyatları yükseltir, tekel kârı elde edebilirler). Böylece kârlarında büyük bir

23

şekilde sömürülmesinin başlaması, sömürgeleştirilmemiş alanların emperyalist güçlerce bölüşülmesi, sermaye ihracının önem kazanması ve emperyalist - kapitalist ülkelerde militarist ve israfa dayanan bir ekonominin kurulmasıdır. (*)

(*) Burada Keynes tarafından geliştirilen kurama dik katı çekelim. Keynes, 1929 yılında başlayan Büyük Buhran'ın ürünüdür. Bu büyük buhran ise yukarıda açıklanan çıkmazların sonucudur. Burjuva ekonomisine Keynes'in katkısı toplam talep kavramını getirmesi ve toplam talebin artırılması yoluyla ekonominin buhrandan kurtulabileceğini ileri sürmesidir. Toplam talebi oluşturan öğeleri şöyle sıralar: Kişisel harcamalar, yatırım, ihracat ve hükümet harcamaları. Bu formülasyon tekelci kapitalizmin genel bunalımının, bunun sonucu ortaya çıkan emperyalist dönemin ve militarist ve israfa dayalı ekonominin özetidir. Burjuva ekonomi bilimine göre ekonominin sağlıklı işleyebilmesinin temel şartı ekonomiye hâkim olan tekellerin sorunlarının çözülmesidir. Tekellerin temel sorunlarından biri ise talep yetersizliğidir. Fakat bu talep yetersizliği tekel fiyatlarıyla, değerinin çok üstünde fiyatlarla malları satın almaya hazır olan talebin yetersizliğidir. Yoksa tüketim talebi vardır, ama yeterli tüketim gücü yoktur bu talebin. Keynes'in çözümlemesi çözüm yollarını gayet güzel belirtmiştir: a) Bireysel tüketim artırılmalıdır. Yani moda sık sık değişmeli, her odaya bir televizyon konmalı, herkesin bir arabası olmalı, içilen meşrubatın şişesi kırılıp atılmalıdır. b) Yatırım artmalıdır. Tekelci kapli-

25

Bu formülasyon sorunları açıklamakla ve geçici çözüm yolları önermekle beraber, emperyalist - kapitalist sistemin genel bunalımına bir son vermemekte, aksine sorunların boyutlarının büyümesine yol açmaktadır.

Emperyalizmin genel bunalımının özü bu çelişkidir, bu çıkmazdır. Sorunların kısa dönemde çözümü sorunların daha büyük boyutlarla bir sonraki dönemde ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Kâr sorununun bugün çözümü bir sonraki dönemde ortaya çıkan kâr sorununun çözümünü daha zorlaştırmaktadır. Emperyalistlerin gittikçe azgınlaşmasının ve bu azgınlaşmaya rağmen sürekli olarak yenilmelerinin temelinde bu yatmaktadır. Emperyalizm gittikçe esnekliğini yitirmekte, buhranlara karşı

talistlerin kârlarını artırıcı teşvik tedbirleri getirilmeli, elde edilen yüksek kârlar sermayeye dönüştürülmeli, yani yatırıma yönlendirilmelidir. c) İhracat artırılmalıdır. İhracatın artırılması tekel fiyatlarıyla mal talep edebilecek pazarın genişletilmesi demektir. Tabii ihracatın artırılması için uygulanacak her türlü politik ve askeri tedbir mübahtır. (Keynes günümüzde yaşasaydı, herhalde çokuluslu tekellerin yabancı ülkelerdeki faaliyetlerini de buhranları hafifletici bir etken olarak ele alırdı). d) Hükümet harcamaları artırılmalıdır. Hükümet bir taraftan ülke içi harcamalar, bir taraftan da savaşlar aracılığıyla tekelci kapitalistler için iyi bir pazar olmalı, eksik kalan talebi açığını kapatmalıdır.

26

ii) Alıcı tekel durumuna geçerek yerli üreticilerce üretilen ham - maddelerin değerlerinin altında fiyatlarla alınmasını sağlamak.

c) Tekel fiyatlarıyla satış yapılabilecek pazar sorunu:

i) Azgelişmiş ülkelerde üretici güçlerin gelişimini engellemek (**) veya kendi çıkarlarının elverdiği ölçüde geliştirmek.

İçin yeterli şarttır. Bu nokta ilk tekellerin madencilik ve özellikle petrol alanında çıkmasını açıklar. Diğer taraftan bu aynı zamanda zayıflıktır da. Yani yeni maden rezervlerinin bulunması ve bunların daha önce kurulmuş maden tekelinin denetimi altında olmaması halinde, tekel niteliği süratle kaybolabilir. Bu nedenle de bir maden tekelini tüm dünyadaki maden rezervleri üzerinde denetim kurmaya çalışı (bir taraftan daha ucuz cevher elde etmek, diğer taraftan rakip tekellerin piyasada pay almalarını önlemek için). Bu niteliğin sonucu ise ilk çokuluslu tekellerin madencilik ve petrol çıkarma alanında olmasıdır.

(**) Tekel kârı olgusu emperyalist ülkelerin üretici güçlerin gelişimi üzerindeki etkisini de açıklar niteliktedir. İki toplumun üretici güçlerinin gelişim düzeyi ne kadar farklıysa, belli bir malın üretimi için gerekli olan toplumsal emek miktarı da o kadar farklı olacaktır. Bu iki toplum arasında ticaret sürüyorsa, üretici güçlerin gelişim düzeyinin yüksek olduğu toplumda üretilen mallar üretici güçlerin gelişim düzeyinin düşük olduğu toplumda piyasaya sürüldüğünde,

28

gittikçe daha hassas olmaktadır. Sermayenin uluslararasılaşmasının bu doğrultudaki bir etkisi de emperyalist - kapitalist sistemin bir köşesinde ortaya çıkan buhranın süratle bu sistemin diğer alanlarına yansımalarıdır. Günümüzde emperyalist - kapitalist sistemin sürekli rahatsızlığı bu olguya da dayanmaktadır.

Bu üç sorunun çözümü ise şu yollarla olabilir:

a) Kârlı yatırım alanı bulunması sorunu:

i) Yeni malların üretilmesi, yeni sektörlerin geliştirilmesi (demiryolları ve otomobil bir zamanlar bu soruna geçici bir çözüm getirmişti).

Günümüzde tekellerin çok çeşitli endüstrilerde üretimde bulunmaları (conglomerate) ve yeni yeni ürünler geliştirmelerinin kaynağı budur.

ii) Geniş çapta yatırım teşvik politikalarının uygulandığı ve ucuz işgücünün bulunduğu az gelişmiş ülkelere yönelmek.

b) Ucuz hammadde sorunu:

i) Dünyadaki hammadde kaynakları üzerinde denetim kurmak. (*)

(*) İlk tekellerin ve özellikle ilk çokuluslu tekellerin madencilik alanında olması tekel niteliğinin gereğidir. Sanayide tekel niteliği üretim teknolojisi üzerinde denetim ve büyük sermaye birikimi gerektirir. Madencilik alanında ise belli bir madenin bulunduğu bölgelerin elde edilen ayrıcalıklarla kapatılabilmesi tekel

27

ii) Az gelişmiş ülkelerde feodal kalıntıların kendi içine dönük tüketim ekonomilerini parçalamak, pazarı genişletmek.

iii) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir engel haline gelen gümrük duvarlarını aşmak için doğrudan doğruya yatırıma yönelmek.

iv) Az gelişmiş ülkelerde çarpık ve tekel fiyatlarıyla mal pazarlamasını amaçlayan bir "sanayi" geliştirmek.

İçerdikleri toplumsal emek miktarından çok daha yüksek fiyatlarla satılsalar bile memnuniyetle karşılansınlar, çünkü üretici güçlerin geri düzeyinin ürünü olan mallardan daha ucuzdurlar. Bunu 1830'lardan sonra Osmanlı İmparatorluğundaki dokuma sanayii ile Endüstri Devrimini tamamlamış İngiliz dokuma sanayinin karşı karşıya gelmesinde açıkça görebiliriz. İngiliz dokumacıları çok büyük kârlar etmelerine, mallarının fiyatlarını bu malların içerdikleri toplumsal emek miktarından çok yüksek koymalarına rağmen, Osmanlı dokumacılarını kısa bir süre içinde piyasadan silmişler, rakipleri ortadan kaldıktan sonra ise fiyatlarını daha da artırmışlardır. Yani ticaret ilişkileri içindeki iki toplum arasında üretici güçlerin gelişimi açısından fark ne kadar büyükse, tekel kârı o kadar yüksek olabilir. Sömürgelerde üretici güçlerin gelişiminin engellenmesinin temel nedenlerinden biri budur. (Günümüzdeki çarpık sanayileşmenin bu açıdan değerlendirilmesi bir sonraki bölümde yapılacaktır.)

29

(B) Çokuluslu Tekeller

Bu sorunların geçici olarak çözümünün toptan ele alınması günümüzde emperyalist tekellerin niteliğini ortaya çıkarmaktadır. Çokuluslu ve çeşitli endüstrilerde üretimde bulunan dev üretim ve dağıtım birimleri.

Buna göre çokulusluluk olgusunun gelişiminin nedenlerini şöyle özetleyebiliriz:

- Sermaye birikiminin çok artması.
- Ucuz hammadde sağlanması.
- Ucuz işgücü sağlanması.
- Teknolojik değişiminin gerektirdiği büyük çapta üretimin pazar ihtiyacının karşılanması (teknolojik değişimle maliyetler düşürülmektedir.)
- Pazarların genişlemesi karşısında büyük miktarlar tutan ulaştırma ve taşıma masraflarının artması,
- Emperyalist tekeller arasındaki rekabetin şiddetlenmesi.

Genel düzeydeki bu çözümlemeyi bir örnekle somutlaştıralım:

A.B.D.'nden kaynaklanan çokuluslu tekellerle ilgili olarak yapılan bir araştırmaya göre, yabancı ülkelerde yatırıma giderken kıstasların ne olduğu sorusuna şu cevaplar verilmiştir:

A.B.D.	100
Almanya	65
Avusturya	44
İngiltere	37
Meksika	35
Güney Afrika	20
Brezilya	18
Arjantin	16
Japonya	37

Kaynak : The Economic Impact of the Multinational Corporation, s. 8.

Bu tablonun anlamı şudur: A.B.D.'deki bir General Motors işçisi bir saatlik işgücünü 100 liraya satıyorsa, Arjantin'deki bir General Motors işçisi 16 liraya satmaktadır. Latin Amerika'da ve özellikle işgücü maliyetinin çok düşük olduğu Brezilya'da (A.B.D.'ndekinin yüzde 18'i kadar) son yıllarda otomotiv sanayinin gelişmesinde temel dürtü bu olmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişim çokuluslu tekellerin egemenliğinin pekiştirilmesi, bu doğrultuda az gelişmiş ülkelerin emperyalist - kapitalist bloka daha sağlam bağlarla bağlanması ve az gelişmiş ülkelerde yetiştirilen (işbirlikçi ticaret

Yeni pazarlar açmak	% 48
Kâr farklılıkları	20
İthalât kısıtlamaları	16
Ham ve yarımamul madde sağlamak	13
Rekabet	10
Ücret farklılığı	6
Diğerleri	3

Kaynak : Setting Up Enterprises in Japan, s. 320

Bu verilerin anlamı şudur: Yatırıma giderken yeni pazarlar açabilmek kıstası şirketlerin yüzde 48'i için önemlidir. Yeni pazarlar açmak, ithalât kısıtlamaları ve rekabeti genel olarak pazar sorunu içinde ele alabiliriz. Hammadde ve kâr farklılıkları da ayrıca incelenebilir. Fakat görüldüğü gibi, çokulusluluk olgusunun gelişiminde tek el kârlarıyla mal satılabilecek pazar sorunu ön plândadır.

Çokuluslu şirketlerin yatırımlarında ucuz işgücü elde etme dürtüsü "taşaron sanayii" dediğimiz türde çarpık bir sanayileşmenin az gelişmiş ülkelerde gelişmesine yol açmıştır. (Bu konu bir sonraki bölümde ele alınacaktır.) General Motors tekelinin faaliyette bulunduğu çeşitli ülkelerde bir saatlik işgücünün şirkete maliyeti bu konuda bir fikir verebilir (A.B.D.'deki maliyetin yüzdeleri olarak):

burjuvazisi veya kompradar olmaktan dönüştürülen) bir yerli tekeli burjuvazi ile bütünleşmesi, bu temel üzerinde çarpık, emperyalistlerin ve bütünleştikleri yerli sömürücü sınıfların çıkarları doğrultusunda bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesi yolunda olmuştur. Aşağıdaki tabloda 187 A.B.D. çokuluslu imalât sanayi tekelinin tüm dünyadaki şube sayıları ve genel olarak Amerikan tekeli sermayesinin diğer ülkelerdeki yatırımlarının sektörüne göre dağılımı verilmiştir:

A.B.D.'deki 187 Çokuluslu Tekelin Yabancı Ülkelerde İmalât Sanayindeki Ortaklıkları

Bölge	1901	1913	1919	1929	1939	1950	1950	1967
Kanada	6	30	61	137	169	225	330	443
Avrupa	37	72	84	226	335	363	677	1438
Altıncı dokümlü ülkeler	1	3	8	25	69	99	184	361
Latin Amerika	3	10	20	56	144	259	572	950
Diğer	0	1	7	23	28	42	128	454
Toplam	47	116	180	467	715	988	1891	3646

Kaynak : Sovereignty at Bay: The Multinational Spread of U.S. Business, s. 101.

A.B.D.'ndeki Tekelci Sermayenin Yabancı Ülkelerdeki Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı

	Miktar (Milyar dolar)			yüzde dağılım		
	1929	1950	1970	1929	1950	1970
Dünya toplamı	7.5	11.8	78.1	100	100	100
Kanada	2.0	3.6	22.8	26.7	30.5	29.2
Latin A.	3.5	4.6	14.7	46.7	39.0	18.8
Avrupa	1.4	1.7	24.5	18.7	14.4	31.4
Orta Doğu ve Afrika	0.1	1.0	5.1	1.3	8.5	6.5
Diğer	0.5	0.9	11.0	6.6	7.6	14.1
Tüm endüstr.	7.5	11.8	78.1	100.0	100.0	100.0
Madencilik	1.2	1.1	6.1	16.0	9.3	7.8
Petrol	1.1	3.4	21.8	14.7	28.8	27.9
İmalât	1.8	3.8	32.2	24.0	32.2	41.2
Diğer	3.4	3.5	17.9	45.3	29.7	23.0

Kaynak: The Multinational Corporation, Studies on U.S. Foreign Investment, Cilt I, A.B.D. Ticaret Bakanlığı, 1972.

Gerek çokuluslu tekellerin yabancı ülkelerdeki ortaklıklarında, gerek genel olarak Amerika'daki tekeli sermayenin yabancı ülkelere yaptığı toplam yatırım miktarında 1950 sonrasında büyük bir atılım görüyoruz. 187 şirketin ortaklıkları 1988'den 1967 yılında 3646'ya çıkmış; tüm şirketlerin yatırımı 11.8 milyar dolardan 78.1 milyar dolara fırlamıştır.

34

Bu nedenle de daha hırçınlaşmış, daha azgınlaşmıştır. Ama hırçınlaştıkça, azgınlaştıkça gerçek yüzü daha açıkça ortaya çıktıkça anti - emperyalist cephe güçlenmektedir. Emperyalizm politik plânda da böyle bir çıkmaz içindedir.

Emperyalist tekeller arasındaki çelişkilerin keskinleşmesi bunların uluslararası tekeli burjuvaziyi oluşturma doğrultusunda bir gelişim içinde olmaları gerçeğiyle çelişmez. Çokuluslu tekeller arasındaki çelişkilerin keskinleşmesiyle uluslararası tekeli sermayenin oluşumu bir madalyonun iki yüzüdür. Azgelişmiş ülkelerdeki devrimci ve ilerici hareketlerin gelişimi ve sosyalist blokun güçlenmesi karşısında emperyalist tekeller arasındaki çelişkiler ikinci plâna itilmiş, çıkar birliği öne çıkarılmıştır; aynen belli bir ülkenin burjuvazisinin işçi sınıflarının gelişen mücadelesi karşısında kendi aralarındaki çelişkileri ikinci plâna iterek ortak bir tavır takınması ve gerekli fedakârlıklarda bulunması gibi.

III. ÇOKULUSLU TEKELLER VE AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN «SANAYİLEŞMESİ»

A. Emperyalizmin Geri - Bıraktııcı Etkisi

Çokuluslu tekellerin azgelişmiş ülkeler açısından anlamı, eskiden ithal edilen endüstri ürünleri

36

miş. Aynı gelişimi Avrupa ve Japonya kaynaklı çokuluslu tekellerde de görmek mümkündür.

Bu gelişimi şu şekilde özetleyelim: A.B.D.'nde on büyük 50 çokuluslu tekeli 1970 yılı satışlarının yüzde 33'ü yabancı ülkelerdeki satışları. Gelirler ise şirketten şirkete değişiyor, bazılarında yüzde 75'e kadar çıkıyordu. Çokuluslu tekellerin dünyadaki ve özellikle azgelişmiş ülkelerdeki politik gelişmeler karşısında bu kadar hassas olmalarının temelinde bu çıkarlar yatmaktadır.

Burada bir noktaya işaret edelim. Çokuluslu tekeller arasında çelişki ortadan kalkmamıştır, bunun derinleşmesiyle birlikte daha da artmıştır. Fakat günümüze damgasını vuran özellik, bu çelişkilerin geçici olarak bile çözümlenememesidir. Emperyalistler artık kendi aralarında savaşarak çelişkilerin askeri plâna yansımaları ile geçici olarak çözümlenmesinin dünyadaki devrimci ve ilerici hareketlerin gelişimi üzerindeki olumlu etkisini kavınışlardır. Sermayenin uluslararasılaşması da zaten bunu olanak dışı bırakmaktadır. Çelişkiler keskinleşmekte, buna karşın çözümlenememektedir. Bu da günümüz emperyalizminin içinde bulunduğu bunalımın öldürücü niteliğini ve emperyalist ülkelerin azgelişmiş ülkelerdeki devrimci ve ilerici hareketlere karşı takındıkları hassas tavır göstermektedir. Emperyalizmin artık geri çekilecek mevzileri

35

inin kendi ülkelerinde üretilmesidir. İlk bakışta bir endüstrileşme göze çarpar, fabrikalar açılır, ülkede sermaye birikimi hızlanır, tüketim malları ithalatı azalır veya durur ve hattâ sanayi ürünleri ihracatı bile başlar. Fakat ilk bakışta gözükenden gerçek ilişkileri yansıtmamaktadır. Olayların görüntüleri her zaman gerçek ilişkileri yansıtsaydı bilime gerek kalmazdı.

Azgelişmiş kapitalist ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkinin ikinci gruptaki ülkelerde farklı güçlerin gelişimi üzerindeki etkisi gerçekte ayrıntılı çalışmayı ve tarihsel bir yaklaşımı gerektiren bir konudur. Bizim burada yapacağımız kısaca bu ilişkinin çokuluslu şirketlerle bağlantısını ele almak olacaktır. Bunun gerekli olması iki yanlış görüş açısından önemlidir. Bir görüş azgelişmiş kapitalist ülkelerin azgelişmiş ülkelerdeki yatırımlarının bu ülkelerde endüstri kapitalizmini geliştirdiği ve bu nedenle anti - kapitalizm ile anti - emperyalizmin özünde aynı olduğudur. İkinci görüş ise bu dönemde azgelişmiş ülkelerin bağımsız kapitalist endüstrileşmelerinin mümkün olduğu ve emperyalist ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki bağımsızlık ilişkisinin azaldığı şeklindedir.

İlk önce birinci yanlış görüşü ele alalım: Bu hatırlanırken tekel kârları olgusunun anlaşılmasında, mekanik çözümlenmelere gidilmesinden doğmak-

37

tadır. Tekelci kapitalizm döneminde tekellerin kâr kaynaklarıyla ilgili çözümlerimizi bir kere daha kısaca tekrarlıyalım (ayrıntılı çözümler için Ek'e bakınız). Kapitalistin üretimde bulunmasının amacı kârdır. Rekabetçi kapitalist dönemde mallar belli ufak sapmalarla değerlerine eşit olan fiyatlarda satılır. Yani rekabetçi kapitalizm döneminde bir kapitalistin kârının kaynağı çalıştığı işçilerin yarattığı ve kendisinin üretim araçları üzerindeki mülkiyeti sayesinde el koyduğu artık - değerdir. Yani bu dönemde kapitalist bir ülkede sadece anti - kapitalist bir mücadele söz konusudur. Tekelci kapitalizm döneminde ise tekellerin bir değil, iki satılması halinde elde edecekleri artık - değer, ikincisi ise malları değerlerinin üstünde fiyatlarla satmaları halinde elde edecekleri ek tekel kârıdır. Malları değerlerinin üstünde fiyatlarla satabilmelerinin nedeni tekel niteliklerinden dolayı arzı kısıtlayabilmeleri ve fiyatı belirleyebilmeleridir. Emperyalist bir ülkede bu tekel fiyatı mekanizmasıyla tekelci sermaye dışındaki tüm sınıf ve tabakalardan değer aktarması gerçekleştirilir. Şimdi sorunun can damarına geliyoruz. Azgelişmiş bir ülkeye çokuluslu şirketlerin yatırım yapmasının asıl amacı bu ülkeleri pazar olarak ellerinde bulundurmak ve yeni pazarlar elde etmektir. Yani çokuluslu tekellerin azgelişmiş ülkelerdeki yatırımlarının ana

Yirmi bin liraya malolan bir traktör çeşitli ara şirketler ve şişirme masrafları ile bir orta - köylüye elli bin liraya satıldığında çokuluslu tekel tekel kârı sağlamaktadır. Gerçek maliyeti üçyüz bin lira olan bir otobüs sekizyüzelli bin liraya satıldığında bu otobüse binen kişi gerçekte gerekli olandan daha fazla ücret ödemek zorunda kaldığında otobüs şirketi tekel kârları aracılığıyla tüm halkı soymaktadır. Yani çokuluslu tekeller azgelişmiş ülkelerde yatırım yaptıklarında asıl amaçları bu ülkelerin işçi sınıflarının yarattığı artık - değere el koymak değil, bu ülkenin emekçi halkının yarattığı değeri elde etmektir. Bu nedenle anti-kapitalizm ile anti - emperyalizm aynı şey değildir. İşçi sınıfı hem anti - kapitalisttir hem anti-emperyalisttir ama emekçi

«Böylece bu sömürgelerin yatırım alanı olarak sağladıkları avantajlar, sömürge ekonomisini metropol ekonomisinin bir parçası olarak devam ettirmek için (aynı Merkantilizmin daha önceki yüzyıllarda yapmaya çalıştığı gibi) sömürgelerin endüstriyel kalkınmalarının veya bu kalkınmanın bağımsız bir çizgide olmasının önlenmesi düşüncesiyle ikinci plâna itilme eğiliminde olmuştur. Bu nedenle zaman geçtikçe Emperyalizmin iki hakim ekonomik dürtüsü (yatırım alanının genişletilmesi arzusu ile emperyalist metropolün endüstri ürünleri için pazarın genişletilmesi arzusu) birbiriyle çelişir duruma gelmiştir.» (Studies in the Development of Capitalism, s. 372).

amacı bu ülkelerin işçi sınıflarının yarattığı artık - değere el koymak değil, bu ülkelere tekel fiyatıyla (yani değerlerinin çok üstünde fiyatlarla) mal satıp bu ülkelerin ürünlerini değerlerinin altında fiyatlarla satın almaktır. Tekrar edelim. Çokuluslu tekellerin (yani uluslararası tekelci sermayenin) azgelişmiş ülkelerden sağladıkları çıkar esasta bu şirketlerin tekel niteliklerinden doğan ve değerlerinin üstünde fiyatlarla mal satma ile somutlaşan tekel kârlarıdır. (Azgelişmiş ülkelerde işgücünün ucuz olması da belli ölçüde etkindir, fakat önemi pazar ve hammadde kaynaklarına göre ikincildir. İlgili bölüme bakınız.) Bu tekel kârları ise sadece işçi sınıfına değil, tüm halka tekel fiyatlarıyla mal satarak ve tüm halka ait hammadde kaynaklarına ve küçük üreticilerinin ürünlerine değerlerinin altında fiyatlarla el koyarak gerçekleştirilmektedir(*)

(*) Ünlü İngiliz İktisatçısı Maurice Dobb bu konuyla ilgili olarak şöyle diyor: «İktisatçıların yeni sömürge sistemini eskisinden ayıran özellikler içinde sömürge bölgelere sermaye yatırımı gerçekte en önemlisi olarak gözükmektedir. Bu yatırım çok çeşitli şekiller alır; ve bunun tamamıyla veya hatta çoğunlukla endüstri sermayesi olarak sömürge proletaryasının doğrudan doğruya sömürülmesi için yapıldığını ileri sürmek, gerçek sürecin aşırı derecede basitleştirilmiş ve yanlış bir tablosunu vermek olur.» (Political Economy and Capitalism, s. 230).

halkın işçi sınıfı dışındaki sınıf ve tabakaları anti-kapitalist olmamakla beraber anti - emperyalisttir, uluslararası tekelci sermaye ile bütünleşmiş yerli tekelci sermayenin oluşturduğu azınlığın hakimiyetine karşıdır.

İkinci yanlış görüş ise özellikle Batı ülkelerinde yaygınlık kazanmaktadır (özellikle İngiltere'de). Bu görüşe göre birçok azgelişmiş ülkenin «başarılı kapitalist ekonomik kalkınma (yani endüstrileşme)» şansı yüksektir, «kapitalist endüstrileşme doğrultusunda önemli ilerleme sağlanmıştır.» İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra azgelişmiş ülkeler «endüstrileşmişlerdir.» emperyalist ülkelerin politikaları ve üçüncü dünya üzerindeki genel etkileri endüstrileşme lehinde» olmuştur ve «üçüncü dünyayı emperyalist ülkelere bağımlı kılan bağlar, kapitalist dünyada güç dağılımının gittikçe daha az dengelenmesi sonucu büyük ölçüde gevşemiştir ve gevşemektedir.» (Bkz. New Left Review, Bill Warren'in makalesi.)

Çokuluslu şirketler azgelişmiş ülkelerdeki üretici güçlerin gelişimini engeller. Bu sözler mekanik olarak yorumlanırsa Türkiye'nin belli bir endüstrileşme sürecine girdiği, araba ürettiği, buzdolabı ihraç ettiği ileri sürülebilir. Bunlar doğrudur, fakat üretici güçlerin ne kadar geliştiği konusu ile gelişiminin ne kadar engellendiği konusu bağlantılı ol-

sa bile ayrı ayrı ele alınması gereken konulardır. Bizim ele aldığımız konu çokuluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelerin üretici güçlerinin gelişimini ne derece engellemiş olduklarıdır. Bu konu her ne kadar gelişmiş kapitalist ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki tüm ilişkileri kapsarsa da (ticaret, yatırım, borç ve parasal ilişkiler), sadece çokuluslu şirketlerin ticaret ve yatırım yoluyla ilişkileri bile önemli bir etkidir.

Üretici güçlerin ne kadar geliştiği ile gelişiminin ne kadar engellendiği konuları arasındaki bağlantıyı basit bir örnekle daha belirginleştirebiliriz. Bir memursunuz, eskiden aldığınız maaş ailenizin gereklerini karşılayabiliyordu. Zamanla ailenizin ihtiyaçları ve fiyatlar artınca aldığınız para yetmeye başladı. Siz de mecburen saat 17'de işten çıktıktan sonra ek bir iş buldunuz. Bu yeni işinizden de saatte 30 TL kazandığınızı ve bu işyerinin de saat 20'de kapandığını varsayalım. Asıl işinizden çıktıktan sonra yeni işyerinize gitmenin çeşitli alternatif yolları var: yürüyebilirsiniz (örneğin yarım saatte), 250 krş. verip dolmuşla gidebilirsiniz (onbeş dakikada). Böyle bir durumda yapacağınız 250 krş. verip dolmuşla gitmek ve böylece kazandığınız onbeş dakikada 750 krş. elde etmektir. Dolmuşa verdiğiniz 250 krş. olmadan 750 krş. kazanamazsınız. Olayın içyüzünü bilmeyen veya akli pek işle-

42

den önce bir birikimi gerektirir. Bu birikim eğer kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde olursa sermaye birikimi niteliğini alır. Sermaye ise özünde birikmiş değerdir (üretim sürecinde tekel dışı sermaye artık - değer ile, tekelci sermaye ise hem artık-değer, hem de diğer üreticilerin ürettiği değere el koyarak büyür). Üretici güçlerin gelişmesi veya diğer bir deyişle üretkenliğin artması, üretim araçlarına bağlıdır. Üretim araçları ise ancak daha büyük miktarlarda birikmiş değer (sermaye) ile satın alınabilir. Ayrıntılı açıklamaya girmeden şunu söyleyelim: daha ileri düzeyde üretim araçlarının elde edilmesi veya emeğin üretkenliğinin daha üst bir noktaya getirilmesi ancak değer birikimi ile mümkündür, ancak yüksek düzeyde bir değer birikimi yüksek düzeyde üretkenlik sağlayan üretim araçlarını finanse edebilir. Çokuluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelerdeki yatırımları bu ülkelerden dışarıya değer aktarmaktadır. Bu değer aktarımı bir taraftan gözle görülür şekilde kâr transferleri, diğer taraftan gözle görülmeyen tekel fiyatı mekanizması aracılığı ile yapılır. Az gelişmiş ülkelere yapılan küçük bir yatırım bu ülkeden kat kat daha fazla değer aktarımı için bir kanal oluşturmaktadır. Çokuluslu tekeller her şeyden önce bu değer aktarımı açısından az gelişmiş ülkelerin üretici güçlerinin gelişimini engellemektedir.

44

meyen bir kişi sizin hayat pahalılığından şikayet etmeniz karşısında «öyleyse neden hergün dolmuşa 250 krş. veriyorsun, yürütsene,» diyebilir. Ama siz gayet iyi biliyorsunuz ki, dolmuşa verdiğiniz 250 krş. size daha fazla gelir sağlama imkânını yaratmaktadır. Şimdi tekelci sermaye ile bu örnek arasındaki ilişkiye bakalım. Eskiden gerek sermayenin birikim düzeyi, gerek de tüm dünyanın kapitalist ülkelerin sömürüstü altında olması nedeniyle eldeki pazarlar yetiyordu (maaşınız yeterliydi). Fakat zaman içinde gerek sermayenin süratle birikmesi, gerek dünyanın üçte birinin kapitalist bloktan kopması karşısında hammadde ve pazar sıkıntısı önem kazandı (aileniz büyüdü ve hayat pahalılandı). Bu sorunlara geçici olarak çözüm getirilmesi için bazı tavizlerin verilmesi, az gelişmiş ülkelerde üretici güçlerin belli bir ölçüde geliştirilmesi gerekiyordu (dolmuşa verdiğiniz 250 krş.) Ancak bu şekilde bu ülkelerde üretici güçlerin tam anlamıyla gelişmesi, bu ülkelerin dünya kapitalist blokundan kopmaları önlenemiyordu (kazandığınız 750 krş.). Görüldüğü gibi uluslararası tekelci sermayenin az gelişmiş ülkelerde üretici güçleri ne kadar geliştirdiği ile gelişimini ne kadar engellediği ayrı ayrı ele alınması gereken konulardır.

Yukarıdaki yanlış çözümlenmenin eleştirisine basitten başlayalım. Üretici güçlerin gelişimi her şey-

43

Bunun dışında uygulanan bilinçli ve daha özel düzeyde politikalar vardır. Az gelişmiş ülkelerde belli tüketim sanayileri geliştirilmekte, bağımsız ve birikimin ülke yararına kullanılacağı temel sanayilerin geliştirilmesi ekonomik ve politik düzeyde engellenmektedir. Az gelişmiş ülkelerde geliştirilen tüketim sanayileri de özünde çokuluslu tekelcilerin değer aktarma kaynaklarıdır. Eskiden belli tüketim mallarını tekel fiyatlarıyla satmak mümkündü; şimdi tüketim mallarının yaygınlaşması karşısında arzı daha kısıtlı ve buna bağlı olarak da tekel kârı elde etme imkânı daha yüksek olan yüksek teknoloji gerektiren mal satışıyla tekel kârları elde edilmektedir ve bu kârlar daha tatlıdır. Binlerce metre kumaş satılacağına bir tekstil makinesi satıldığında aynı kâr elde ediliyorsa ve kumaş ihracatı az gelişmiş ülke tarafından kösteklenirken makine ihracatı destek görüyorsa ve çeşitli ayrıcalıklardan yararlanıyorsa, kumaş yerine tekstil makinesi satılır.

Çokuluslu tekeller (uluslararası tekelci sermaye) az gelişmiş ülkelerdeki üretici güçleri belli bir ölçüde geliştirmiştir, geliştirmek zorunda kalmıştır. Fakat bu sayede üretici güçlerin daha fazla gelişimini önlemişlerdir. Eğer Türkiye'de oto fabrikası kurmasaydı Fiat'ın Türkiye'den aktaracağı değer daha az olacak, çok daha az kişi Avrupa'da yapı-

45

miş Fiat araba alabilecekti. Ama şimdi binlerce kişi Murat alabiliyor ve Fiat çokuluslu tekel bu sayede çok daha fazla değer aktarabiliyor. Halbuki başka şartlar altında bu değer Türkiye'deki üretici güçlerin geliştirilmesi için birikime yönlenebilirdi.

Tekrar edelim. Çokuluslu tekellerin az gelişmiş ülkelerdeki yatırımlarının asıl nedeni tekel fiyatı mekanizmasıyla yüksek kârlar elde etmektir. Bu kârlar ülke ekonomisinin sağlıklı gelişimi için kullanılmaz, dolaylı veya dolaysız yollarla ülke dışına çıkarılır veya daha fazla tekel kârı elde etmek için tüketim sanayiine yatırılır. Fakat son analizde az gelişmiş ülkede sermaye (veya genel olarak değer) birikimi önlenir ve buna bağlı olarak da üretici güçlerin gelişimi dizginlenir. Çokuluslu tekellerin (uluslararası tekelci sermayenin) bu değer aktarımından başta işçi sınıfı olmak üzere tüm halk sınıf ve tabakaları zarar görmektedir.

Oscar Lange bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir:

«Tekelci kapitalizm ve emperyalizm az gelişmiş memleketlerin geleneksel kapitalist gelişme yolunu izlemelerini imkansızlaştırmıştır. Bunun birçok nedeni var. En önemlisi şudur: en başta gelen kapitalist memleketlerde büyük kapitalist tekellerin gelişmesiyle, bura-

46

üretken amaçlarla kullanılmaz. Ne kendi işletmelerine geri yatırılır, ne de başkalarını geliştirmek için kullanılır. Yabancı hisse sahibi sahipleri tarafından ülke dışına götürülmediği takdirde, toprak aristokrasisinininkini andıran bir şekilde kullanılır. Alıcıların lüks tüketimlerinin desteklenmesinde, şehirlerde ve kırsal alanlarda evlere, hizmetçilere, gerektiğinden fazla tüketime ve benzerlerine harcanır. Geri kalanlar kira getiren toprak, her çeşit ticari iş, tefecilik, ve spekülasyona yatırılır. Son olarak da, önemli toplamlar gerek ülke parasının değer kaybetmesi karşısında, gerek ülkede toplumsal ve politik karışıklıklar esnasında sahibinin rahatını emniyete alacak şekilde ülke dışına kaçarılır.» (*Political Economy of Growth*, s. 177.)

Gelişmiş kapitalist ülkelerin az gelişmiş ülkelere yatırım yoluyla değer aktarmalarıyla ilgili bazı rakamlar verelim. Yalnız şu nokta akılda tutulmalıdır. Burada verdiğimiz rakamlar sadece yatırım gücü olarak az gelişmiş ülkeler hükümetlerine bildirilen miktarlardır. Tekel fiyatı mekanizmasıyla değer aktarımı bu toplamlara dahil değildir ve az gelişmiş ülkelerdeki yatırımların masraflarının büyük bir bölümü ana şirketlerin tekel fiyatlarıyla girdi ve makine satmaları nedeniyle aşırı şekilde şişirilmiştir.

48

lardaki kapitalistler daha az gelişmiş memleketlerdeki gelişme sağlayıcı yatırımlara ilgi duymaz oldular, çünkü bu türli yatırımlar bunların sağlam tekelci durumlarını tehdit edebilecek bir rekabetin doğmasına yol açabilirlerdi... Bu memleketlerde yabancı sermayenin elde ettiği kârlar tekrar bu memleketlerdeki yatırımlar için kullanılmamış, ana sermayelerin geldiği memleketlere dönmüştür... *Bu kârlar, modern iktisadi gelişmenin gerçek dinamik etkeni olduğunu deneylerimizle bildiğimiz, herhangi büyük çaplı bir sanayi yatırımı için kullanılmamışlardır. Az gelişmiş ülkelerin klasik kapitalist kalkınma yolunu izleyememelerinin temel nedeni budur.*» (altı tarafımızdan çizildi) (*Kalkınma Yöntemleri*, Sosyal Adalet Yayınları, s. 11 - 12.)

Paul Baran'ın değer aktarımı ve birikmiş değer için ülke yararına olmayan bir şekilde tüketilmesiyle ilgili çözümlenmeleri de benzer şekildedir. Baran'da 'ekonomik-artık' terimi, bir ekonominin belli bir dönemde ürettiği ve tükettiği değer arasındaki fark, yani yatırıma yönlenebilecek ve mevcut değer birikimine (sermayeye) eklenebilecek toplamı belirtmektedir. Baran şöyle diyor:

«Geri ülkelerde tekelci gruplar tarafından büyük miktarlarda el konulan ekonomik - artık

47

1960 yılında A.B.D. çokuluslu şirketlerinin az gelişmiş ülkelerdeki yatırım toplamı 13.4 milyar dolardı. 1970 yılına kadar az gelişmiş ülkelere 13.1 milyar dolar daha aktı. Yani bu şirketler hiç gelir sağlamasa yatırımlarının toplamının 26.5 milyar dolar olması gerekmektedir. Fakat şirketler bu süre içinde gelir sağlamıştır hem de 31.8 milyar dolar. Başlangıç yatırım toplamına 10 yıl içinde gelen sermaye ile 10 yıl içinde elde edilen gelirler eklendiğinde 58.3 milyar dolar ediyor. Fakat 1970 yılı sonunda A.B.D. çokuluslu şirketlerinin az gelişmiş ülkelerdeki toplam yatırımlarının değeri 25.0 milyar dolar. Bunun anlamı şudur: 10 yıl içinde az gelişmiş ülkelerden A.B.D. veya diğer gelişmiş kapitalist ülkelere sadece yatırımdan sağlanan kârlar yoluyla 33.3 milyar dolar aktarılmıştır. 10 yıl içinde aktarılan bu toplam A.B.D.'nin bu ülkelerdeki toplam yatırımlarından daha büyüktür. Tekrar belirtelim ki bu miktara tekel fiyatı mekanizmasıyla yüksek gösterilen maliyetler aracılığıyla aktarılan değer dahil değildir (aktarılan rakamlar A.B.D. Ticaret Bakanlığı yayınından alınmıştır: *The Multinational Corporation, Studies on U.S. Foreign Investment*).

B. Az gelişmiş Ülkelerin «Sanayileşmesi»

Kapitalizmin emperyalizm aşamasına geçilmesiyle birlikte sömürgelere ucuz hammadde kaynağı, yüksek fiyatlarla malların satılabileceği pazarlar ve

49

yüksek kârlar elde edilebilecek yatırım alanları olarak gereksinme artmıştı. Bu nedenle sömürge-lerin ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönem- de yarı - sömürgelerin (yeni - sömürgelerin) em- peryalist ülkelerde ekonomik, politik, ideolojik, as- kerî hegemonyasını kurmuş olan tekelci sermaye açısından büyük önemi vardı.

Genel olarak İkinci Dünya Savaşı'na ve özelli- le de 1957 - 58 bunalımına kadar emperyalist ülke-lerdeki tekelci sermayenin genel tavrı az gelişmiş ülkelerin endüstrileşmelerini önlemektir. Diğer bir deyişle, emperyalist ülkelerin tekelci burjuvazisi bu ülkelerin geri bırakılmalarına taraftardı. Bu ge- ri bırakırma bir taraftan politik plânda halkın yar- arına bir sanayileşmeyi önleme, tarım ürünleri ve maden üretimine dayanan ekonomilerin geliştiril- mesi için teşvik etme ve destekleme yoluyla, diğer taraftan ülkenin sanayileşmesi için kullanılacak, yatırıma yöneltilecek fonların az gelişmiş ülkeler di- şına aktarılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu değer ak- tarımı ise (a) doğrudan doğruya yapılan yatırımlar- dan elde edilen yüksek kârlar, (b) az gelişmiş ül- ke emekçi halklarına emperyalist ülkelerde üreti- len ürünlerin içerdikleri toplumsal emek miktarı- nın çok üstünde fiyatlarla satılması ve ülkelerin yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklarına ve küçük üreticilerinin ürünlerine değerlerinin çok altında

50

rılmış, emperyalistler ve emperyalistlerle bütün- leşmiş yerli sömürücü azınlığın sömürüsü çok da- ha bilinçli ve sistemli olarak sürdürülmeye başlan- mıştır.

Az gelişmiş ülkelerin genel olarak İkinci Dün- ya Savaşı ve özel olarak da 1957 - 58 bunalımından sonra emperyalistlerin ve bütünleştikleri yerli sö- mürücü azınlığın çıkarları doğrultusunda çarpık ve emperyalist ekonomilerin uzantısı «sanayileş- mesi» sermayenin uluslararasılaşması (kozmo- politleşmesi) doğrultusunda, çokuluslu tekellerin be- raberinde gelişen bir olgudur. Emperyalist ülkeler- deki tekelci sermaye ile az gelişmiş ülkelerde «sa- nayi» sermayesi haline dönüştürülen işbirlikçi ti- caret ve belli bir ölçüye kadar da tarım sermayesi geçmişe oranla daha üst düzeyde bir bütünleşme, çıkar birliği içindedir. Bu nedenle emperyalistlere karşı verilecek mücadeleyle emperyalistlerle bü- tünleşmiş yerli sömürücü sınıflara karşı verilecek mücadele bir madalyonun iki yüzüdür.

Emperyalist sömürü emperyalist ülkelerdeki tekelci sermayenin doğrudan doğruya yaptıkları yatırımlarla kısıtlanmamıştır. Yerli tekelci «sana- yi» burjuvazisi gerek hammadde, yarı mamül mad- de ve yatırım malları, gerek kullanılan teknoloji- açılardan emperyalizme bağımlıdır, emperyalist-lerin az gelişmiş ülke haklarını sömürmesine aracı-

52

diyatlarla el konulmuş ve (c) verilen borçların büyük miktarlarını vurun fulz ödemeleri aracılığı- la sürdürülmüştür ve sürdürülmektedir. Genel plândaki bu emperyalist sömürü ve bunun sonucu olarak geri bırakırma olgusu İkinci Dünya Sava- şı'ndan önce olduğu kadar günümüzde de geçerli- dir. Karıştırılmaması gereken nokta, bu sömürü- nün sürdürülmesi için günümüzde uygulanan yön- temlerin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekono- mik, politik, teknolojik ve askeri plânlarda mey- dana gelen değişikliklere paralel olarak bir değişik- liğe uğramasıdır.

Emperyalist ülkelerin tekelci burjuvazisi azge- lişmiş ülkelerde yalnız değildir. Yerli sömürücü sı- nıflar oluşturulur, mevcut sömürücülerle işbirliği- ne gidilir.

Genel olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan önce az gelişmiş ülkelerde komprador burjuvazi ve feo- dal kalıntılarla emperyalist ülkelerin tekelci burju- vazisinin işbirliğini görüyoruz. Komprador burju- vazi emperyalist ülkelerde üretilen malları az geli- şmiş ülkelerde tezgâhıyor ve bundan bir pay alıyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, az gelişmiş ül- kelerde emperyalistlerin denetimi altında palazla- nan işbirlikçi ticaret sermayesi (komprador ser- maye) bir süreç içinde emperyalistlerle bütünleş- miş yerli tekelci sanayi sermayesi haline dönüştü-

51

lık ve ortaklık eder ve bu sömürülden pay alır.

Emperyalistlerin ve bütünleştikleri yerli tekel- ci «sanayi» burjuvazisinin az gelişmiş ülkelerdeki «sanayi» yatırımlarını üç ana bölüme ele alabili- riz. Unutulmaması gereken nokta, bu üç ana bölü- mün birbirinin içine geçtiği, bir malın bazı durum- larda iki bölüme de sokulabileceği gerçeğidir. Aşağıdaki şematik yaklaşım konunun daha iyi an- laşılabilmesi için yararlı olmakla beraber, meka- nik yorumla yanlış sonuçlara götürebilir.

a) *Montaj sanayii*: Bu bölüme sokabileceği- miz ürünler genellikle dayanıklı tüketim malları- dır. Kullanılan teknoloji, *tüketilen ana parçalar* (motor, ara mallar, v.d.) yurt dışındaki çokuluslu tekellerden değerlerinin çok üstünde *lokal fiyatla- rıyla* satın alınır. Bu ana parçalar genellikle çok- uluslu tekellerin yerli tekelci «sanayi» burjuvazisi ile ortak olarak yaptıkları «dumansız, bacasız» fab- rikalarda kısa bir monte işleminden geçirildikten sonra yeniden yüksek kârlar eklenerek tüketiciye sunulur. Son yıllarda Türkiye'de tüketimi artan bi- nek arabası, buzdolabı, çamaşır makinası, radyo, televizyon gibi ürünler bu bölümde ele alınabilir.

Bu konuda uluslararası plânda bazı örnekler- de bakalım:

İlk olarak İran'dan örnekleri ele alalım. İran' daki sömürücü sınıflar ülkelerinin «sanayileştiği-

53

ni» ileri sürüyorlar. Bu «sanayileşmenin» niteliğini görelim.

Oto lastiği üreten ve 1964 yılında kurulmuş bir şirketin hissesinin yüzde 32'si çokuluslu bir tekele ait. Bu şirket ülke içi oto lastiği pazarının yüzde 40'ını denetimi altında bulunduruyor; yani tekeli özellikler taşıyor. İhracat yok; yani üretilen dayanıklı tüketim malları iç pazara yönelik. Kullanılan yatırım malları çokuluslu tekellerden satın alınmış (tekel fiyatlarıyla). Tüketilen hammaddelerde de çokuluslu tekellerin denetimi ve sömürüsünü apaçık görmek mümkündür. Tüketilen doğal kauçuk, sentetik kauçuk, karbon karası, naylon, tel, eritici kimyasal maddelerin tümü (yüzde 100'ü) çokuluslu tekellerden tekel fiyatlarıyla satın alınıyor (10).

Bir başka örnek buzdolabı üretiminde, 1937 yılında kurulmuş olan şirkette hiç yabancı sermaye yatırımı yok. Fakat kullanılan teknoloji ve yatırım malları çokuluslu emperyalist tekellerden sağlanmış. Ayrıca üretim süreci içinde tüketilen hammaddelerin yüzde 90 kadarı yine bu tekellerden satın alınıyor.

İran'da otomotiv sanayiinde bir diğer örnekte de doğrudan doğruya yabancı sermaye yatırımı yok. Ama bu, emperyalist sömürü olmadığı ve İran'daki kapitalistlerin emperyalistlerden (çokuluslu tekellerden) bağımsız olduğu anlamına gel-

54

doğrudan doğruya çokuluslu tekel yatırımı olmasa bile, çokuluslu tekstil tekellerinin gereksinmelerini ucuz iş gücünü sömürerek yurt içinde üretmek, bu üretimin hemen hemen tamamını bu tekellere ihraç etmek, emperyalist tekellerin taşaronluğunu yapmak görevini yerli tekeli «sanayi» burjuvazisi üstlenmiştir. Burada emperyalistlerle bütünleşmenin, uluslararası tekeli sermayenin bir parçasını oluşturma temelini ortak yatırım değil, taşaronluktur (zaten bir sanayi dalında taşaronluk yapan yerli tekeli grup, diğer bir sanayi dalında emperyalistlerle ortak yatırıma gitmektedir.). Motor sanayiinde bir çokuluslu tekellerin Türkiye'de kurdukları ortaklıklar kaba döküm işlerini yapmakta, bunları Avrupa'daki ana şirketlere ihraç etmektedir. Ana şirket tarafından tamamlanan monte işleminden sonra ise motorlar başka ülkelere ihraç edilmektedir.

Bunun örneklerini uluslararası planda Japon gemi tekelleri ile Formoza ve Malezya arasındaki ilişkide görebiliriz. Gemi sanayi emek yoğunudur, yani üretilen malın maliyetinde ücretler diğer sektörler göre daha büyük bir oran oluşturur. Japonya ise 1960'larda dünya gemi üretiminde başta gelmekteydi. Ne var ki son yıllarda Japonya'da işçi ücretlerinin yükselmesi, Japon gemi tekellerinin üretimlerini işçi ücretlerinin çok daha düşük olduğu

56

memektedir. **Tam tersine**, İnekçi halkın emperyalistce sömürülmesi çok daha etkin bir şekilde sürdürülmektedir ve yerli sömürücü sınıflar emperyalist çokuluslu tekellerle bütünleşmişlerdir. Nasıl mı? Otobüs, minibüs ve binek arabası üreten bu şirketin 13 milyon dolar tutarındaki yatırımı Almanya ve İngiltere'deki çokuluslu tekellerden satın alınmıştır. Üretimde kullanılan motorların, şaseslerin, demir ve çelik levhaların, batarya ve diğer aksesuarın tümü çokuluslu emperyalist tekellerden tekel fiyatlarıyla alınıyor. Lâstikler ise İran'dan sağlanıyor. Fakat İran'da bu malı üreten şirketin niteliğini daha önce görmüştük.

El Salvador'daki bir sun'ı ve sentetik elyaf fabrikasının durumu da farklı değildir. 1966 yılında yüzde 50 yabancı sermaye ortaklığı ile kurulan şirketin makinaları Japonya'dan satın alınmıştır. Üretimde kullanılan sentetik maddeler, pollyester, boyalar ve kimyasal maddelerin tümü çokuluslu tekellerden ithâl edilmektedir. Bu montaj niteliğinin yüzde 45'ini Merkezi Amerika Ortak Pazarı ülkelerine ihraç etmektedir.

b) *Taşaron sanayii*: Emperyalist çıkarlar doğrultusunda, genellikle ülkedeki ucuz işgücünden yararlanmayı amaçlayan bir işbirliği şeklindedir. Türkiye'de bunun en somut örneği pamuk ipliği ve kaba döküm işleridir. **Pamuk ipliği üretim alanında**

55

Formoza ve Malezya'ya kaydırmalarına yol açmıştır. Kısa bir süre sonra bu ülkeler gemi ihraç etmeye başladığında sanayileşmiş mi olacaktır? Kesinlikle hayır. Bu «sanayileşme» Japon emperyalistlerinin ve onlarla bütünleşmiş Formoza ve Malezya yerli sömürücülerinin çıkarına çarpık, emperyalist ekonomilerin uzantısı bir «sanayileşmedir.»

Aynı şeyi emperyalizmin tahakkümü altındaki Güney Kore ve Filipinler'de de görmek mümkündür. Son yıllarda yarı - iletkenler sanayii çok gelişmiş ve bu ülkeler emperyalist ülkelere yarı - iletken maddeler satmaya başlamıştır. Güney Kore sanayileşmiş midir? Halk bu sanayileşmeden yararlanabilmiş midir? Güney Kore ve Filipinler «sanayileşmiştir» ama küçük bir azınlığın yararına çarpık bir şekilde. Çünkü ihraç edilen yarı - iletkenleri emperyalist tekeller üretmektedir.

c) *Yurt içi tüketime dönük tüketim sanayii*: Emperyalist çokuluslu tekellerin doğrudan doğruya yaptıkları yatırımlar, patent-royalty-know how anlaşmaları veya hammadde, yarı mamül madde ve yatırım malları aracılığıyla günlük ihtiyaçların karşılanmasında emperyalizme bağlı bir sanayi geliştirilmiştir. Kullanılan dış macunundan elektrik ampulüne, deterjandan margarine ve ilâca kadar emperyalistlerin ve bütünleştikleri yerli tekeli

57

«sanayi» burjuvazisinin sömürüsünü izlemek mümkündür.

Örneğin İran'da 1959 yılında kurulan ve hiç yabancı sermaye yatırımının bulunmadığı bir ilaç fabrikasının kullandığı 400 ayrı kimyasal maddenin yüzde 94'ü çokuluslu ilaç tekellerinden tekel fiyatlarıyla satın alınmaktadır. 1962 yılında El Salvador'da hiç yabancı sermaye yatırımı olmadan kurulan mukavva kutu ve kâğıt torba fabrikasının mukavva, mürekkep, parafin ve zambk ihtiyacının tümü çokuluslu tekellerden sağlanmaktadır.

Sermayenin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha üst bir uluslararasılaşma (kozmpolitleşme) düzeyine ulaşması az gelişmiş ülkelerde göklere çıkarılan bir «sanayileşmeye» yol açmıştır. Fakat bu «sanayileşme» emperyalist çokuluslu tekellerin ve bütünlükleri yerli tekelci burjuvazinin yararına, işçisi, topraksız ve az topraklı yoksul köylüsü, küçük üreticisi, esnafı, memuru, zanaatkârı ile az gelişmiş ülkelerin emekçi haklarının aleyhindedir. Bu yatırımlar aracılığıyla bir taraftan işçi sınıfının yarattığı artık-değere el konurken, diğer taraftan çok daha büyük boyutlara varan tekel kârı aracılığıyla tüm emekçi halk sömürülmektedir. Bu yatırımların ürünleri içerdikleri toplumsal değer çok üstünde fiyatlandırılmıştır; şirketlerin kârlarını artık - değer ve ona ek olarak tekel kârı belirlemektedir.

58

günün ve batağa gömülmemek için çırpındıkça daha da gömüleceğinin farkındadır. Bu nedenle de azgınlaşmıştır, saldırganlaşmıştır. Yeni yeni silâhlar geliştirerek, az gelişmiş ülkelerdeki sömürücü azınlıklarla bütünlüşerek bu ülkelerin emperyalist-kapitalist bloktan kopmalarını engellemeye çabalamaktadır. Fakat yüzündeki «insancılık» maskesini atıkça, tekelci kapitalin kanlı dişleri gözüktükçe emekçi halkın kararsız kesimleri de anti-emperyalist cepheye yer almaktadır. Emperyalizmin kâğıttan bir kaplan, ayakları kilden bir dev olmasının anlamı budur. Milyarlarca liralık uçakları, milyonlarca askeri, yeni yeni silâhları ile emperyalizm bir kaplan, bir dev görüntüsündedir. Ama artık hassas olmuştur, geri çekilecek yeri kalmamıştır, ufak darbeler, ufak rahatsızlıklar yapısal dengesizliklere yol açar. Bu nedenle de *kâğıttan* bir kaplan, *ayakları kilden* bir devdir.

60

SONUÇ

Tekelci sermaye bir çıkmaz içindedir, her gün önüne çıkan sorunlarını çözmesi, bu sorunların ertesi gün daha büyük boyutlarla karşısına çıkmasına yol açmaktadır. Emperyalizmin geri çekilecek mevzileri kalmamıştır. Dünyanın üçte biri sosyalizmi seçmiş, az gelişmiş ülkelerdeki milyonlarca emekçi emperyalizme karşı tavır almıştır. Tekelci sermaye uluslararası bir nitelik kazanmış, çeşitli ülkelerden kaynaklanan sermaye arasında işbölümü gelişmiş, buna karşılık birbirlerine olan bağımlılıkları artmıştır. Bunun sonucu ise sistemin herhangi bir yerinde meydana gelecek herhangi bir bozukluğun süratle sistemin diğer bölümlerine yansımalarıdır. Yani emperyalist-kapitalizm genel bir bunalım içindedir. Her geçen gün bir batağa gömüldü.

59

EK : TEKEL KÂRININ KAYNAĞI

Ürünler değişim ile birlikte mal niteliği kazanır. Malların ise iki tür değeri vardır: değişim değeri ve kullanım değeri. Değişim değeri bir malın içerdiği toplumsal emek miktarına göre belirlenir (Emek değer kuramı burada ayrıntılı olarak açıklanmayacaktır. Ayrıntılı bilgi için başka yapıtlara başvurulmalıdır). Kullanım değeri ise öznel bir kavramdır, kişiden kişiye ve tüketilen miktara göre değişir. Bizim ilgilendiğimiz konu değerlerle fiyatlar arasındaki ilişkidir. Mallar ancak belli şartlar altında değerlerine eşit fiyatlarla satılır ve belli durumlarda değerleriyle fiyatları arasında doğrudan doğruya niceliksel bir ilişki olmayabilir bile.

Bizim hareket noktamız malların fiyatlarının değişim değerleriyle belirlendiğidir. Marx, kulla-

61

nım değerini «tüketici ile tüketilen madde arasındaki belli bir ilişkinin açıklaması» olarak kabul ediyor ve «insanlar arasındaki ilişkilerin toplumsal bilimi» olan ekonomi politikanın araştırma alanı dışında kaldığını ileri sürüyordu (11).

Marx'ın çözümlemesinin ana amacı artık - değerlerin kaynağını göstermekti. İşçi işgücünü değeri karşılığında satıyordu. Ticari bir aldatma söz konusu değildi. Kapitalist de ürettiği malları değerlerine eşit fiyatlarla satıyordu. Buna göre işçilerin sömürülmesinin kaynağı ticari ilişkilerde değil, kapitalist üretim ve onun bir parçası olan mülkiyet ilişkilerinde idi. Marx bu çözümlemeyi yapabilmek için ilk önce malların değerlerine eşit fiyatlarla değiştirildiği varsayımını kabul etti (*). Daha sonra

(*) **Kapital**'in Üçüncü cildinin bu konuyla ilgili bölümünün başlıkları şöyledir:

Kısım I : Artık-değerin kâra ve artık-değer oranının kâr oranına değişimi

Kısım II : Kârın ortalama kâra değişimi

Bölüm VIII : Farklı üretim kollarında sermayenin farklı bileşimleri ve bunun sonucunda kâr oranlarında ortaya çıkan farklılıklar

Bölüm IX : Genel bir kâr oranının (Ortalama kâr oranı) oluşumu ve malların değerlerinin üretim fiyatlarına dönüşümü

Marx bu konuda şöyle diyor:

62

düşük olacağından, ortalama kâr haddinin sağlanması mekanizmasıyla sermayenin organik bileşiminin düşük olduğu sektörlerde yaratılan artık - değerlerin bir bölümünü sermayenin organik bileşiminin yüksek olduğu sektörlerde fiyat mekanizması aracılığıyla aktarılır. (**). Yani sermayenin organik bileşiminin düşük olduğu endüstrilerde üretilen mallar değerlerinin altında fiyatlarla, sermayenin organik bileşiminin görece olarak yüksek olduğu endüstrilerde üretilen mallar ise değerlerinin üstünde fiyatlarla satılır. Böylece tüm ekonomi ölçüsünde yatırılan toplam sermaye için ortalama bir kâr

(**) Marx şöyle yazıyor:

«Farklı üretim alanlarında yatırılmış sermayelerin farklı organik bileşimlerine bağlı olarak ve bu nedenle (belli bir büyüklükteki toplam sermayenin içinde değişken bölümün oluşturduğu farklı orana bağlı olarak) eşit büyüklükteki sermayelerin çok farklı emek miktarlarını harekete geçirmeleri şartına bağlı olarak, çok farklı artık-emek miktarlarına sahip çıkar veya çok farklı miktarlarda artık-değer yaratırlar. Buna uygun olarak da çeşitli üretim dallarında geçerli olan kâr oranları başlangıçta çok farklıdır. Bu farklı kâr oranları rekabet ile tek bir genel kâr oranına eşitlenir, ki bu tüm farklı kâr oranlarının ortalamasıdır. Bu genel kâr oranına bağlı olarak organik bileşimi ne olursa olsun belli bir büyüklükteki herhangi bir sermayeye düşen kâra ortalama kâr denir.» (Capital III, 158)

64

sermayenin organik bileşiminin farklı olması karşısında malların fiyatlarıyla değerleri arasında ortaya çıkan ayrılığa *Kapital*'in Üçüncü Cildinde işaret etti. Buna göre, kapitalistler belli bir dönemde geçerli olan bir kâr haddine göre yatırımda bulunurlar ve sermayenin organik bileşiminin yüksek olduğu alanlarda yatırılan birim sermaye başına yatırılan artık - değer sermayenin organik bileşiminin daha düşük olduğu alanlardakine oranla daha

«Böylece farklı endüstri kollarının farklı kâr oranları olduğunu, bu farklılıkların sermayelerinin organik bileşimindeki farklılıklara ve belirli sınırlar içinde farklı devir dönemlerine uyduğunu gösterdik. Aynı devir zamanı veri kabul edilirse, kârların bir değeriyle ilişkisinin sermayelerin büyüklüğü ve bunun sonucu olarak da eşit büyüklükteki sermayelerin aynı süre içinde eşit kâr getireceği şeklindeki yasa (genel bir eğilim olarak), aynı artık-değer oranı olsa bile ancak aynı organik bileşime sahip sermayeler için geçerlidir. Bu cümleler şimdiye kadarki tüm çözümlememizin temeli olmuş olan varsayım üzerinde, yani malların değerlerinde satıldığı varsayımı üzerinde geçerlidir.» (Capital III, s. 153.)

«Bundan önceki cümleler, başlangıçta malların maliyet fiyatının belirlenmesiyle ilgili olarak kabul edilen varsayımı her halükârda değiştirmiştir. Başlangıçta, bir malın maliyet-fiyatının (o malın) üretiminde tüketilen malların değerine eşit olduğunu varsaymıştık... Bir malın üretim fiyatı değerinden farklı olabileceğine göre...» (Capital, III, s. 164.)

63

haddi sağlamır (Ayrıntılı çözümleme için Bkz. Paul Sweezy, *The Theory of Capitalist Development*, «Değerlerin Fiyatlara Dönüşmesi» bölümü). Bu çözümlemede geçerli olan varsayımlar şunlardır: yatırılmış olan tüm sermaye için tek bir ortalama kâr haddi vardır ve bireysel kapitalistlerin sermaye birikimleri diğerlerine oranla ne kadar fazla olursa olsun bu ortalama kâr oranının üstünde bir kâr sağlayamazlar, çünkü elde ettikleri kâr ortalamasının üstünde olursa bu kapitalistin üretim alanına yeni kapitalistler yatırım yapacak ve yüksek kâr oranının ortalama kâr haddine indirilmesi sağlanacaktır. Bu varsayım gerçekte rekabetçi kapitalizm varsayımdır. Yani hiçbir şirket ekonomide tekel durumunda değildir, başka şirketlerin kendi üretim alanına girmesini önleyemez. Marx'ın ve Sweezy'nin çözümlemelerinde içeren ikinci bir varsayım toplumda sadece burjuvazi ve işçi sınıfının varlığı, sadece işçi sınıfının varlığı, sadece işçi sınıfının değer ürettiği (bu değerlerin artık - değer bölümüne kapitalist el koymaktadır) ve kapitalistlerin sermayelerinin organik bileşimi arasındaki farkın (ki sermayenin organik bileşiminin yüksek olması genellikle sermayenin birikim düzeyinin yüksek olması demektir) sadece kapitalistler arasında artık - değer aktarımına yol açtığıdır. Bu varsayım Marx'ın çözümlemeleri için gerekli idi, fakat günümüzde, te-

65

kelci sermayenin *kapitalistler ve işçi sınıfı dışında ki sınıf ve kesimlerden genel olarak değer aktardığı bir dönemde bu varsayım da kaldırılmamıştır.*

Rekabetçi kapitalizm döneminde sermayenin kârının bir kaynağı vardır; o da işçilerin yarattığı ve kapitalistin üretim araçları üzerindeki mülkiyeti sayesinde el koyduğu artıktır (***) Mallar değerlerine hemen hemen uyan fiyatlarla satılır. Tekelci kapitalizm döneminde ise sermayenin kârının kaynağı ikilidir. Bir taraftan işçilerin yarattığı ve tekeli sermayenin el koyduğu artık - değer, diğer taraftan malların değerlerinin üstünde fiyatlarla satılması sayesinde elde edilen tekel kârıdır. Malların değerlerinin üstünde fiyatlarla satılmalarını şirketin tekel niteliği, kendi üretim alanına yeni şirketlerin girmesini önleyebilmesi ve endüstrideki

(***) «Kâr kütlesi artıktır değer kütlesi ile ve artıktır değer kendisi ile özdeş olduğundan, kâr kütlesinin de (kâr oranından ayrı olarak) daha önce sözü edilen değer dalgalanmalarından etkilenmediği görülmüştür.» (Capital, III, 143.)

«Buna göre, kâr oranı bütün üretim alanlarında aynıdır, çünkü ortalama sermaye bileşimine sahip olan ortalama üretim alanları temeli üzerinde esitlenmiştir. Bunun bir sonucu olarak, bütün üretim alanlarındaki kârların toplamı artıktır değerlerin toplamına, toplam toplumsal ürünün üretim fiyatları toplamı değerinin toplamına eşit olmalıdır.» Capital III, 173)

66

geri olduğu ve bilinçli bir politikayla geri bırakıldığı merkantilist dönem sömürgeleriyle olan ticari ilişkiler bu şirketler tarafından yürütülmüştür. Bu ilişkilerde alıcı ve satıcı tekeli uygulanmıştır. Yani sömürgeler ürettikleri malları (genellikle tarım ürünleri ve hammaddeler) sadece bu şirketlere satabilmiş ve satın alacakları mamul maddeleri sadece bu şirketlerden satın alabilişlerdi. Diğer taraftan o dönemin gelişmiş ülkelerinde ise mamul mal üreten küçük üretici ve «küçük patronlar» da ticaret sermayesinin sömürüsü altındaydı. Bunlar çeşitli hammaddelerinin sömürgelerden kendileri satın alımları, ayrıcalıklı ticaret şirketlerinin tekel kârlarıyla sattıkları ürünleri satın almak ve kendi ürünlerini bu şirketlere oldukça ucuz satmak zorunda kalıyorlardı.

Tekellerin yüksek kârlarla (maliyetlerinin çok üstünde fiyatlarla) mal satabilmelerinin çeşitli nedenleri vardı. Herşeyden önce sömürgelerle merkantilist ülke arasında üretici güçlerin gelişim düzeyi açısından büyük fark vardı ve bu fark bilinçli olarak sürdürülüyor, sömürgelerin sanayi mamulleri üretmesi yasaklanıyordu. *Eşit olmayan değerlerin değişiminin kaynağı üretici güçlerin gelişimi aşamasının farklılığıdır.* Örneğin Ruslar Altay'da yerlilere demir tencere sattıklarında karşılığında bu tencereleri dolduracak kadar kunduz de-

68

toplam üretimin büyük bir kısmını denetiminde bulundurmasından yararlanarak üretilen ve pazara sürülen malların miktarını sınırlayarak kendisine en fazla kârı sağlayacak fiyatta gerekli miktarı üretebilmesidir. Tekel kârının kaynağını daha iyi anlayabilmek için kârın kaynağının sadece tekel kârı olduğu bir durumu, tekel durumundaki ticaret sermayesini ele alarak inceleyelim. Bu şekilde tekeli sermayenin kâr kaynaklarını ayrı ayrı ele almış olacağız (artık - değer için rekabetçi kapitalistin kârı, tekel kârı için artıktır - değer üretiminin olmadığı tekeli ticaret kârı). Böylece tekeli sermayenin faaliyetlerini belirleyen ana dürtüyü çözümlenmiş olacağız. İster merkantilist dönemde, ister rekabetçi kapitalizm döneminde, ister de tekeli kapitalizm aşamasında olsun sermayenin faaliyetinin amacı kârdır ve kâr kaynağında meydana gelecek nitelik farkı sermayenin tavrında değişimlere yol açar.

Merkantilist dönem Avrupa'da 14. yüzyılın sonlarından 16. yüzyılın sonlarına kadarki dönemdir. Bu dönemde feodalizm çözülmüştür, ama kapitalist üretim biçimi henüz diğer üretim biçim ve şekillerine egemen değildir. Hakimiyet ticaret sermayesinin elindedir. Büyük ticaret sermayesi hükümetlerden çeşitli ülkelerle ticaret yapma tekeli ayrıcalığını elde etmiş ve üretici güçlerin gelişim düzenini çok

67

risi alıyorlardı⁽¹²⁾. Batı ülkelerinin sanayi ürünlerinin Amerika kıtasında ve Hindistan'da nasıl takas edildiklerinin en iyi örneklerinden biri Vasco de Gama'nın seyahatidir. 1497 yılında Lizbon'dan dört gemi ile ayrılan Vasco de Gama tüccarlar tarafından finanse edilmişti ve seyahatin sonunda elde edilen kâr yüzde 6000, yani yatırılan sermayenin altmış katıydı⁽¹³⁾. Diğer bir ilginç örnek de Amerikalıların Afrika yerlilerine rom vermeleri ve karşılığında köle almalarıdır⁽¹⁴⁾.

Tekel kârını mümkün kılan öğelerden biri sömürgelerle metropollerin üretici güçlerinin gelişim düzeyinin farklı olması ve farkın devam ettirilmesi olmakla beraber bu yeterli bir şart değildir. Sömürgelerle ilişkinin belli bir şirketin denetimi altına alınması ve böylece sanayi malları arzının kısıtlanması ve sömürge mallarının ucuz alınmasının sağlanması gerekmektedir. Bu de tekel durumunu ortaya çıkarır. Fakat merkantilist dönemdeki tekellerle tekeli kapitalizm dönemindeki tekel arasında temel bir ayrım vardır. Merkantilist dönemdeki tekel niteliği hükümetlerden alınan ayrıcalıklara dayanıyordu. Belli bir sermaye birikimi vardı, ama bu birikim üretime dayanmadığından (yani üretim teknolojisini ve üretimi denetimi altında tutmadığından) ancak hükümetlerden sağladığı ayrıcalıklarla tekel durumunu sürdürebiliyor, sanayi

69

malları pazarlamasını kısımlıyor ve sömürgelelerin hammadde ve tarım ürünlerini istediği fiyata alabiliyordu. Sömürgelelerin ürünlerinin ucuza satmalarının nedeni tamamiyle politiktir. Merkantilist ülkenin donanma ve orduları başka alıcıların bu mallara ulaşmalarını önliyordu. Tekelci kapitalizm döneminde ise durum değişiktir. Şirketlerin tekel nitelikleri çok daha sağlam temellere, sermaye birikimine, üretim teknolojisine dayanmakta ve ancak ondan sonra tekelci sermayenin devlet gücünü elde etmesi nedeniyle politik destek sağlamaktadır. Kısacası merkantilist tekeller, tekel niteliklerine dayanarak kâr sağlıyorlardı. «Sömürgelelere kötü mallar satılıyor ve sömürgeleler çok pahalı satın almak ve çok ucuz satmak zorunda bırakılıyorlardı.»⁽¹⁵⁾

Tekel kârını belirleyen etkenlerden biri de pazarlanan mal için olan talebin niteliği idi. Talep ne kadar az esnekse, yani fiyat artışları talep miktarını ne kadar az etkilerse, tekel kârları o kadar yüksek olmaktadır. Düşük esnekliği olan mal satışıyla büyük tekel kârlarının sağlanmasının en iyi örneği İngilizler'in 19. yüzyılın ikinci yarısında Çin'de afyon satmalarındır. Düşük maliyetlerle üretilen afyon, bu uyuşturucu maddeyi kullanmaya İngilizler tarafından alıştırılan kişilerce fiyatı ne olursa olsun alınmaktaydı. İngilizlerin maliyetle-

70

rinden bağımsız olarak sadece alıcıların satın alma istekleri ve borçlarını ödeyebilmeleriyle belirlenen bir fiyattır.»⁽¹⁷⁾ Yani tekel şartları altında kapitalistlerin kârlarının kaynağı tek değil çifttir: işçilerin sömürsünden elde ettikleri artık - değer ve gelişmiş kapitalist ülkelerde tekelci sermaye ile işçi sınıfı dışındaki sınıf ve kesimler ile az gelişmiş ülkeler emekçi halklarına değerlerinin üstünde fiyatlarla sattıkları mallar sayesinde elde ettikleri değer. Tekelci kapitalizmin kâr kaynaklarının bu ikili niteliği özellikle az gelişmiş ülkelerle emperyalist ülkeler arasındaki ilişki açısından önemlidir.

Tekel kârıyla ilgili çözümlememizi Paul Sweezy'den bir aktarmayla bitirelim:

«Marksist eleştirmenlerimizin birçoğu... Baran ve Sweezy'nin Marksist değer kuramını (ve bunun bir sonucu olarak da artık - değer kuramını) reddettiklerini belirtmiştir. Durum böyle değildir. Beraberce uzun çalışma ve işbirliği döneminde Marksist değer kuramını reddetmek asla aklımıza bile gelmedi. *Tekelci Sermaye*'deki yöntemimiz emek değer kuramını veri kabul edip oradan devam etmekte. Bunun bir hata olduğunu şimdi görebiliyorum. Çözümlememize *Kapital*'in Birinci Cildinde olduğu gibi değer kuramının açıklamasıyla başlamamız gerekiyordu. Ondan sonra kapitalist gerçeklikte, toplumsal olarak gerekli emek zamanıyla be-

72

rin çok üstünde fiyatla satışta bulunmaları talebi fazla etkilemiyordu. Tabii bu arada eklenmesi gereken nokta afyon satışının sadece İngilizlerin tekelinde olduğu ve başka herhangi bir grubun afyon satışının kesinkes önleniğidir. Afyon satışlarından elde edilen gelir «Britanya İmparatorluğunun gelirlerinin yüzde 10-15'ini» oluşturuordu.⁽¹⁶⁾

Görüldüğü gibi saf tekel kârının kaynağı arzun kısıtlanması ve üretici güçlerin gelişim düzeyi arasındaki farka dayanmaktadır.

Buna göre tekelci kapitalizm döneminde, yani tekellerin ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çokuluslu olan ve çeşitli endüstrilerde üretimde bulunan tekellerin hakimiyeti altında, malların değerlerine uygun fiyatlarla satıldığı dönemlerdeki varsayımlara dayandırılan çözümlemeler geçersizdir. Bugünkü tekeller az gelişmiş ülkelerin ekonomilerine merkantilist dönemin ticaret tekellerinden çok daha fazla hakimdir. Bugünkü çokuluslu şirketlerin gücü merkantilist dönemdeki tekellerin gücünden çok daha fazladır. O zaman çokuluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelerle ilişkilerinde basit artık - değer sömürsü çözümlemeleri eksiktir, eksik olduğu için de yanlışdır.

Marx *Kapital*'in Üçüncü Cildinde şöyle diyor: «Tekel fiyatından söz ettiğimizde genel bir anlamda kastettiğimiz, genel üretim fiyatı ve ürünün de-

71

lirlenen değerlerin iki tür değişikliğe tâbi olduğunu göstererek devam etmeliydik. Bu değişikliklerin ilki, Marx'ın *Kapital*'in Üçüncü Cildinde kabul ettiği gibi, değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümüdür; ikincisi ise kapitalizmin tekelci aşamasında değerlerin (veya üretim fiyatlarının) tekel fiyatlarına dönüşmesidir. (Marx bu konuya çok az değinmiştir, çünkü *Kapital*'in tümü tekelci kapitalist dönemin başlamasından önce yazılmıştı). Baran ve ben hiçbir zaman açık veya gizli olarak değer veya artık - değer kurumlarını reddetmedik, fakat sadece sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının bir sonucu olarak gerekli olan değişiklikleri çözümlenmeye çalıştık.»⁽¹⁸⁾

73

NOTLAR

- (1) Bryson, George, **Profits from Abroad; A Reveille for American Business**, McGraw-Hill, U.S.A., 1964, s. XI.
- (2) Turnes, Louis, **Invisible Empires: Multinational Companies and the Modern World**, U.S.A., 1971, s. 3.
- (3) Santini, Galeazzo, «One World, One Market,» **Successo**, International Edition, Şubat 1970, s. 74.
- (4) Warner, R. **Successi**, International Edition, Milano, Şubat 1970, s. 134.
- (5) Business Week, Kasım 1974.
- (6) **Swiss Bank Corporation** şirket raporları ile şirketlerin Yıllık Raporlarından derlenmiştir.

75

- (7) **Surves of Current Business**, Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Bakanlığı, Kasım 1970.
- (8) Vernon, Raymond, **Sovereignty at Bay, The Multinational Spread of U.S. Business**, U.S.A., s. 101.
- (9) Birleşmiş Milletler, **Yearbook of International Trade Statistics** adlı yayından derlenmiştir.
- (10) Bu ve bundan sonraki yabancı ülkelerden örnekler: **Profiles of Manufacturing Establishments, Vol. III**, United Nations, New York, 1971.
- (11) **The Theory of Capitalist Development**, s. 26.
- (12) **Studies in the Development of Capitalism**, s. 208.
- (13) **Man's Worldly goods**, s. 91.
- (14) **Wealth of Nations II**, s. 76.
- (15) a.g.e. s. 74.
- (16) Çin'in Sömürgeleşmesi ve Amerika'nın Asya Politikası, s. 145.
- (17) **Capital III**, aktaran **The Theory of Cap. Dev.**, s. 55.
- (18) «Monopoly Capital and the Theory of Value.» **Monthly Review**, Cilt 25/2.

76

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ YAYINLARI

1. **ORTAK PAZAR HOYUNDURUCU: AYDIN KÖYMEN**
2. **KAPİTALİNT PARA SİSTEMİNİN ÇÖKÜŞÜ; MUSTAFA DANIŞMAN**
3. **EMPERYALİZM VE TÜRKİYE'DE MADENCİLİK ALANINDA YABANCI SERMAYE; YILDIRIM KOÇ**
4. **EMPERYALİZMİN PETROL POLİTİKASI VE TÜRKİYE : MEHMET TANJU AKAD**
5. **TÜRKİYE'DE İŞÇİ ÜCRETLERİ VE ENFLASYON; T.İ.B., D.İ.S.K. (Maden-İş, Sosyal-İş, Kimya-İş, Turizm-İş, As-İş), Çağdaş Metal-İş, T. Banka ve Büro-İş Ortak Çalışması.**
6. **ÇOKULUSLU TEKELLER VE ULUSLARARASI TEKELCİ SERMAYE; YILDIRIM KOÇ**
7. **ÇOKULUSLU TEKELLER VE İLAÇ SÖMÜRÜSÜ; AYDIN KÖYMEN (çıkacak)**
8. **YABANCI SERMAYE SORUNU; T.İ.B. ARAŞTIRMA GRUBU (çıkacak)**

Broşürlerin tanesi 250 kuruştur. 25 TL'sına kadar olan siparişler posta pulu karşılığında, daha büyükleri ödemiş olarak gönderilir.

77

**ÇOKULUSLU TEKELLER VE ULUSLARARASI
TEKELCİ SERMAYE**

Tüm İktisatçılar Birliği, ekonomi biliminin halkımızın kuruluş mücadelesinde yararlı hale getirilmesini savunmaktadır. «Çokuluslu Tekeller ve Uluslararası Tekelci Sermaye» broşürü, işsizlik ve pahalılık şeklinde somutlaşan ana sorunlarımızın gerçek nedeni olan yapıyı irdelemekte, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra emperyalist ülkeler arasındaki ilişkileri ele almakta ve yeni gelişmelerin az gelişmiş ülkeler için önemine değinmektedir. Düşmanı yenmek ancak düşmanı iyi tanımakla mümkündür. Bu broşürün emekçi halkı düşmanını tanımakta yararlı olacağı inancındayız.

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ